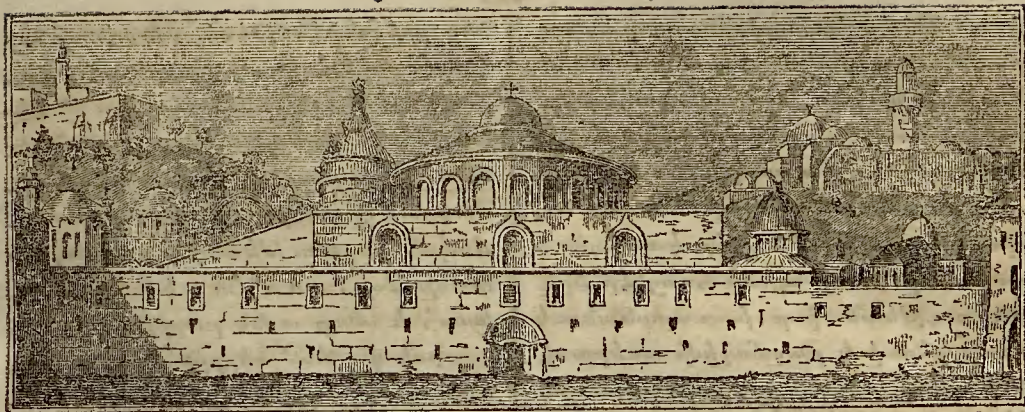

ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՒԹ ՏԱՐԻ
ԹԻԻ 10.

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՎՏԵՐԵՐ 31
1876.

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՃԵՐԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա Ն Մ Ա Հ Ի

« Խիտ է քեզ ընդդէմ »
խթանի աքացել Ի :

Շարունակութիւն եւ վերջ, տես թիւ 9:

ԱՅՍԳԻՍ ահա ստուծեան և խաւարի կատարէ հաղածանքն և վայրագ բռնութիւնը վերջացէս կ'ստիպուի ահա զի տալ ճշմարտութեան և կորագլուխ սգիւ անդրէն իւր խաւարապատ որջին մէջ ուրիշ պատեհ առթի սպասելու և իւր դերը այլ եղանակաւ յառաջ վարելու : Քանզի բռնութիւնն ու հալածանքը ճշմարտութեան յայտնութեան և յառաջագիմութեանը խոջնդոտ յաբուցանելու անկարող դանուելէ զատ՝

ԺԱ.

առաւել եւս նոյաստեցին նորա սաղաթման եւ հաստատութեանը, այն սոսկալի բռնութեանց և յամառ հալածանաց յորդաբուխ հեղեղներն՝ ու ռոգելով և պարարտացնելով քրիստոնէական հաւատոյ արգաւանդ հողը, և եւս կը բեղմնաւորեն կը զարգացընեն և կը զօրացնեն քրիստոնէական կրօնի արմատը և առաւել հաստատուն կ'առնեն ճշմարտութեան հիմնաքարը՝ շողախելով զայն բազում անձնուրաց

էն տնձնուէր խոստովանողաց բոսորա-
բուխ և նուիրական արեստը ։

Այլ սակայն՝ այս արիւնահեղ եւ
աշխարհատուտ հակամարտն վերջին
և վճռականը չէր տակաւին . կը մնայր
գեռ եւս աւելի սոսկալին , աւելի ա-
րիւնուուշոն և առաւել կատաղին ,
որ մեծ փնտններ պիտի հասցնէր ճշ-
մարտութեան իւր խաւարածածուկ
հնարքներով և բազմադիմի աւերում
ներ պիտի դորձէր քրիստոնէական եւ
կեղեցւոյ այն մեծականոց և բազմաշ-
խոտ շէնքին՝ եղբայր եղբօր դէմ յա-
րուցանելով՝ հայրը որդւոյն դէմ զինե-
լով և ամուսին ամուսնոյ դէմ տա-
լութեամբ վառելով այն ներքին եւ
և բարեւոնական շիտութեամբ , որ
արեւմտեան եկեղեցւոյ աստուածա-
բանից ոմանց խակամտութենէն և հո-
վուաց փառասիրական ձկտումներէն
ծնունդ առնելով այնքան բազում դա-
րեր անլուր հերետիկոսութիւններով ,
անվերջոնալի հերձուածներով , ան-
հատնում վիճաբանութիւններով եւ
արիւնահեղ կռիւներով արեւմտեան
բոլոր քրիստոնէայ աղքերը անգթու-
թեամբ տառապեցնելով և յոգեցնե-
լով , վերջապէս բերաւ փրկեց ընդհա-
նուր մարդկութիւնը միջնագարեան
այն անել լաբիւրինթոսին մէջ , որոյ
սոսկալի անցիլ և քստմնելի պատահա-
լաց ողբալի նկարագիրն ստիւում կը
պատճառէ մարդկային սրտից և սրոյ
փնտսակար աղքեցութեան տակ դրե-
թէ համօրէն մարդկային աղքն՝ ամ-
բողջ հարիւր տարի ապաշխարելով
հազիւ կարաց քաւել իւր անգիտու-
թեան վրիպալը եւ զերծանելով այն
դժոխային քաստէն յիւքն գալ , լոյս
տեսնել և կենաց սիւք շնել ։

Առաջին պատերազմն ուղղակի դըր-
սէն և հեթանոսութեան կողմէն գա-
լով աւելի կը զօրացնէր և կ'ամրացը-

նէր քրիստոնէութեան յօգակապէրը .
կ'ոգեւորէր և կ'արիացնէր ճշմարտու-
թեան երկրպագուները , որք 'ի սէր
նորին մահ քան զկեանս լաւ համարե-
լով մի գերբնական զօրութեամբ զիւ
մագրաւ կը լինէին ամեն տեսակ խժգը-
ժական անգթութեանց և բազմադիմի
տանջանոց , առաթուր կոխելով զաշ-
խարհ և անոր ամեն բարեքները ։

Իսկ վերջինն՝ ներքին և դաւանա-
բանական խնդիրներէ ծնունդ առնե-
լով , մարդկանց մօքերն ու հոգին տա-
րակուսութեան և անստուգութեան
մէջ գլրեց , որով պղտորելով մաքուր
հաւատոյ անաղօտ լոյսն , մարդկային
անհաս մտաց քննութեան և վիճաբա-
նութեան սկսան ենթարկիլ այնուհե-
տեւ հաւատոյ այն ամեն նուիրական
առարկայներն , որք անիմանալի են
մարդկային մտաց և 'ի վեր քան ըզ-
սահմանափակ տեսութիւն նոցին . իսկ
հաւատացելոց բազմութիւնն եւս տա-
կաւին հեռի գողով այն առեն Ս . Գը-
րոյ ներկուռ հմուտութենէ եւ քրիս-
տոնէական հաստատուն կրթութենէ ,
սոյն շիտութեանց ժամանակ գա-
ղափարաց այն բազմածնունդ յայտ-
նութեանց առթիւ բողբոլին շիտութե-
լով և շուարելով , անկարող էր ճշմարե-
տը սուտէն՝ և ուղիղ սխալէն որոշելու .
ոմն այս և ոմն այն կուսակցութեան
կը յարէր բոտ բերման . շատերն եւս
առանց ոչ այս և ոչ այն կուսակցու-
թեան հետեւելու՝ իրենք եւս մի նոր
և առանձին վարդապետութեան հե-
ղինակ լինելու անուխառական տենիւ-
նոր նոր խնդիրներ յարուցանելով՝ նոր
նոր վեճերու , կուսակցութեանց եւ
պառակտմանց դռներ կը բանային ։

Եւ ահա այսպէս՝ մինչդեռ մի կողմէն
արեւմտեան եկեղեցին հաղարաւոր
կուսակցութեանց բաժնուած , քրիստո-
նէութեան բուն ոգիէն հեռացած և

ընկ տարտաքին ձեւաբանութեանց կապուած՝ գաւառաբանական ունայն խորհրդներով և առողաւածաբանական անվերջանալի վէճերով՝ կործանման վճի եղերքը կը տարուբերէր. միւս կողմէն եւս նորա անխաղ, սրբասուն և անձնուէր պաշտօնեայք ժողովրդի այս տարտած և շփոթ կացութիւնը իրենց փառախոսական և շահագիտական ճարակ և պատեհ առիթ գտնելով, պըղտոր չոյց մէջ ձուկ սրսալու ճարտարութեամբ սկսան իրենց նողկալի դէրերը խաղալ անխիղճ համարձակութեամբ այլ և այլ խաբէական ձեւերու և պատրուակներու տակ ։

Այնքան յուզմանց, շփոթութեանց և տակնուվրայութեանց առթիւ ժողովուրդն այնքան խորին ագիտութեան մէջ կը գտնուէր, որ բնաւ մի կատարեալ գաղափար չունէր, ոչ իւր դաւանած կրօնի վերայ, ոչ իւր ընդունած եկեղեցւոյ վերայ և ոչ իսկ իւր պաշտած Աստուծոյ վերայ, սակայն եկեղեցական գասուն ուղղութեան և սրբութեան վերայ մեծ հաւատ և համարում ունենալով՝ աւեն պարագայի մէջ անոր կը հետեւէր իբրեւ անխաղ առաջնորդի և նորա ամեն մէկ խօսքը իբրեւ պատգամ ընդունելով միամիտութեամբ եւ եռանդով կատարելու պատրաստ էր անտրտունջ, իսկ եկեղեցական դասն ժողովրդեան այս միամիտ հաւատը չարաչար ՚ի գործ դնելով՝ սկսաւ յօգուտ իւր գործածել զայն անխղճաբար, նախ քան զամենայն Սրբազան փափն փոխանորդ Աստուծոյ, հետեւաբար եւ անխաղ հրատարակուելով՝ կը սկսի իբրեւ անկախ հեղինակ եկեղեցւոյ՝ ազատորէն ՚ի գործ դնել իւր կիրքն ու հաճոյքը, սակայն ըստ որում ինքքն անխաղ՝ ըրած գործերն որքան վատթար եւս լինէին, հարկ էր նկա-

տուիլ իբրեւ ուղիղ և օրինաւոր. քանզի անխաղն սխալ գործ չը գործէր, հետեւաբար ժողովրդի համար եպերեղի կամ դատապարտելի որ և է մի գործ Հռովմայեցի բարձրատախճան եկեղեցական մը ազատ և համարձակ կարող էր գործել, քանզի ով էր խեղճ և ճշնեալ ժողովուրդն որ իւր հոգւոյ տէր և իշխանի արարմանց վերայ դէտողութիւն ընէ. մի ծուռ ակնարկ կամ տարակուսական մի խօսք բնաւ կան էր խեղճ անհաւատի գլխոյն դըժոխոց բոլոր կայծակները հրաւիրել և արքայութեան գունդը իրեն դէմ գոցելով՝ հոգին ՚ի կորուստ դատապարտել, և ահա այս պատճառաւ Սրբոյն Պետրոսի դահը՝ և Կարախալութեան ծիրանի խոյրն նկատուած էր այնուհետեւ իբրեւ միակ եւ ապահով միջոց աշխարհի ամեն տեսակ զուարճութեանց, հեշտութեանց և չաղութեանց վայելման, ուստի և շատ հեշտասէր, մալի և վատաբարոյ մարդկանց ցանկալի լինելով՝ սկսաւ բռնաւարտել զոր ամենէն աւելի բռնաւորներն ու խորամանկներն կը յաջուէին գրաւել այլ և այլ դատապարտելի միջոցներով ։ Թէ այս ժամանակամիջոցին վատիկանի այն սրբափայր դահճին մէջ ինչ ղղուելի անառակութիւնը և սոսկալի չարիք ՚ի գործ դրուած են՝ մինչեւ մեղ բերած է ժամանակն աւանդապահ պատմութեան միջոցաւ, սակայն ըստ որում ծանր են լսելեաց և ընդդէմ համետութեան՝ զանց կ'առնելի յիշատակել՝ այս չափը միայն կ'աւելի թէ այս մասին շատ հետաքրքիրներն կարող են միայն Կեսար Պորճեսայներու պատմութիւնը ուզէ անցնել ։

Արդ այնքան վեղճութեանց, այնքան շաղկապութեանց և այնքան բազմադիմ զուարճալի եւ ցոյի հանդիսից հանդերձանոց համար մեծագուամար

ծախսեր հարկաւոր էին , զորս ձեռք ձգելու համար հոգեւոր իշխաններն կը սկսին իրենց թանկագին ապրանքը շատ մեծագնայ ծախել , մեղաց թողութիւն , հոգւոյ փրկութիւն և երկնից արքայութիւնն մենավաճառի կը գլորուին այնուհետեւ . երկնից արքայութիւնը կանգնուի կը սկսի վաճառիլ և մեղաց թողութիւնը դեղին մետաղի ծանրութեամբ կշռուիլ . մարդ մը որ չափ չարիք ուղէր կը գործէր . որչափ զրկանք և անիրաւութիւն ուղէր կը հասցնէր այլոյ . ամենեւին երկիւղ չունէր ոչ Աստուծոյ և ոչ նորա դատաստանէն . քանի որ Աստուծոյ փութանորդն երկրի վերայ նստած շատ մարդասիրութեամբ կը դատէր և շատ նպաստաւոր վճիռներ կ'արձակէր . բաւական էր միայն որ մի անգամ անօրէն մամոնայի փայլն նորա աչքին շողայր . այն ատեն այնքան ներողամտութիւն եւ այնքան քաղցրութիւն կը գտնէր մեղաւոր մարդն , որ ոչ միայն գործած այլ եւ ապագայ գործելիք ամեն չարեաց համար ներողութեան թուղթ կ'ստանար . յորմէ յետէ ազատ էր բոլորովին մինչև իւր կենաց վերջին շունջը գործել ամենայն ինչ ընդդէմ աստուածային կամաց և օրինաց և ընդդէմ խղճի մասց . ով կարէր արգիլել , քանի որ նա արձակած է մեղաւորը՝ արձակեալ սլախի մնայ միշտ . միայն եթէ չուղէ նորէն կապել :

Այսպէս ահա Հռովմէական Եկեղեցականութեան այս աստիճանի ղեղձումը եւ ժողովրդի խորին տգիտութիւնն այնպիսի աղիտաբեր արգիւնքներ յառաջ բերին , որոց վնասը ընդհանրութեան վերայ եւս ծանրացաւ . քանզի ոսկիով մեղաց թողութիւն և հոգւոյ փրկութիւն ստանալու այլանդակ հաւատն ժողովուրդը այնպիսի անխարդութեանց առաջնորդեց , որով

վեր ՚ի վայր չբեցան ամենայն օրէնք և կարգադրութիւնք . չը մնաց այլ ևս կենաց եւ ընկնց ապահովութիւն . պատուոյ և սրբութեան ակնածանք և ոչ Աստուծոյ կամ դատաստանի երկիւղ . գրեթէ ամբողջ Եւրոպան անկարգութեան թատր մը դարձաւ . և ահա այսու քրիստոնեայ ժողովրդի սիրտըն ու հոգին ապականուելով և եկեղեցական ամեն կարգադրութիւնք առաւթուր կոխուելով , Հռովմէական եկեղեցին այնքան հեռացաւ իւր նախնական ուղղութենէն , այնքան եղծումներով լեցուեցաւ , որ տեղի տուաւ Լուտերի , Զուլինգլինի և Կարլլինի բողոքանաց , որոնցմով և նորանոր հերձուածոց և երկպառակութեանց , ժողովուրդն իսկ իւր այնքան տգիտութեան մէջ զգալով Եկեղեցւոյ ղեղձումը , համակրութեամբ սկսաւ ձայնակցիլ այն բողոքանաց առանց միտ դնելու ծայրայեղութեանց նային :

Այս բողոքներն հետզհետէ այնքան արձագանք կը գտնեն և այնքան կուսակիցներ կ'սենեան , որք կը սկսին մեծ հոգ պատճառել Հռովմայ եկեղեցւոյն՝ մեծ ուժգնութեամբ հարուածելով այն ամեն անխարգութիւններն ու ղեղձումները . սակայն Հռովմայ Եկեղեցին որ նոյն ժամանակ շատ խորաւ մանկ և նենդամիտ պաշտօնեայներ կը սնուցանէր իւր ծոցը , նոցա մի խորաւ մանկ հնարքովը կը յաջողի այս մեծ սպառնալեաց դէմ ևս խիղախել անլուր անգթութեամբք : Իրեն դէմ բարձրացած բողոքները հերետիկոսութիւն և Եկեղեցւոյ դէմ հայհոյութիւն հրատարակելով . ինքը իբրեւ միակ աւանդապահ ճշմարիտ կրօնի և ուղիղ հաւատոյ , անմիջապէս հաւատաքննական ատեան կը կազմէ Եկեղեցւոյ որդւոց հաւատքը , հոգին և իմիջը քննելու համար , զորս եթէ հակառակ դրու-

ներ իւր քմաց՝ ահա ելի տանջանարանն
ներս մատնելու և հրով դատելու լի-
ազօր իշխանութիւնը ունէր : Եւ ահա
այն օրէն կը բացուի աշխարհի վերայ
մի բարբառի նոր և զարհուրելի տե-
սարան եւս . դրեթէ կը նորոգուին
հեթանոսական այն սոսկալի մարդա-
ղահի գարերն ուրիշ կերպարանքի տակ-
մի կողմէն կը բարձրանան հաւատա-
քնութեան ասեմին բազմութիւնը զը-
հերուն սոսկալի սպանգանոցներ , ուր
անկուր տանջանքներու կը մատնուին
խեղճ զոհերն խաւարածածուկ յար-
կաց մէջ անտես ՚ի մարգիւնէ . միւս
կողմէն կը դիզուին հրապարակաց վե-
րայ ահագին փայտակոյտեր և խարու-
կահանդէսն կը կատարուի կրօնական
շքեղ եւ փայլուն արարողութեամբ՝
իւր մարդածախ բոցոյն ճարակ տալով
չառ մը անմեղներ , որք արդարութիւն
և իրաւունք աղաղակելով կը ձենձերե-
ին այն լրակնդող բոցերուն մէջ և Հը-
ռովմայ դահայն նախանձախնդիր Ս .
հարք զայս առնելով կը համարէին
պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ . այլ
սակայն արդարութեան չափը հետըզ-
հետէ կը լեցուի եւ անիրաւութեան
բաժակի դառնութիւնը կրսիսի զեղա-
նիլ : Այն սոսկալի և անգութ հանդի-
սից անսարաններն , այն արիասիրտ և
անմեղ զոհերու յորդաբուխ արիւններն ,
այն սոսկալի տանջանարաններու մատ-
նուածներու և անլցս , անօգ և անար-
ւող մահուան բազմութիւն դատապար-
տելոց սրտաբուխ հառաչանքներն , զըր-
կելոց , որբոց և այրեաց արեան արտա-
սութներն վերջապէս կ'սթափեն ապշած
ժողովրդի թմբեալ հոգին . կը զար-
թուցանեն նորա խիղճը և կը գրգռեն
մարդկային զգացումները . որով ար-
դար զայրութիւն զինեալ իւր կենաց
անգութ դահճաց գէժ՝ կը տառապէ և
կը խորտակէ իւր բռնաւորաց աթոռն

և երկաթեայ գաւաղանը , և վերջա-
պէս մազապուր կը զերծանի միջնադա-
րեան այն սոսկալի քառօն շնջասպառ
և մահամերձ :

Այսպէս ահա ճշմարտութիւնը
աշխարհի սկզբէն ՚ի վեր միշտ հաղա-
ծանք կրած եւ բռնութեան ենթար-
կուած է . ինչպէս հեթանոսութեան ,
նոյնպէս և անուանական քրիստոնէու-
թեան կողմէն . ինչպէս տգիտութեան
եւ նախապաշարմանց՝ նոյնպէս կեղծ
լուսաւորութեան և անհիմն յառաջա-
դիմութեան կողմէն . ինչպէս բռնա-
պետութեան եւ շահասիրութեան ,
նոյնպէս սրտորակեալ աղատտականու-
թեան և անշահասիրութեան կողմէն .
և տակաւին սկստի կրէ միշտ , քանի որ
աշխարհ կայ և նորա մէջ մարդ՝ և ՚ի
մարդն այլ և այլ կիրքեր կը մնանին :

Սակայն ասոր հետ մէկտեղ ճշմար-
տութիւնը թէեւ հալածուած , թէեւ
նախատուած , թէեւ երկար ժամա-
նակներ ճնշման և լուութեան ևս դա-
տապարտուած , սակայն վերջ ամենայնի
միշտ յաղթական հանդիսացած և փրչ-
րած է իւր ամեն հակառակորդներն ևս .
ուստի ամեն մարդ որ իւր որտի մէջ
ճշմարտութեան սէր և արդարութեան
զգացում կը կրէ , պէտք չէ բնաւ վհա-
տի որ և է մի խղճագոտէ կամ արգել-
քէ . յուսով և յարատեւութեամբ
թող յառաջ վարէ միշտ իւր սկզբուն-
քը յաջողութեանն անկասկած լինե-
լով . քանզի ճշմարտութիւնը յաղթող
է , ճշմարտութիւնը Աստուածային է
և ամենազօր , հետեւաբար ամենայն
որ հարցի ընդ վիժին ընդ այն փշեպի
և յայր վերայ անկցի հոսեցէ :

Գ . Ս . Շահանքահ :

ԱՍՏՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

Զե. արեգական , հեռադրութիւն
եւ. մեծութիւն .

Տակաւին արեգական ձեւը նկատողութեան չառած՝ պէտք է բացատրել նորա շարժումներն , որ ամեն բանէ առաջ գիտողի աչքին կը զարնեն , Ամեն ոք առ հասարակ պարզ աչքով կը տեսնէ արեգական շարժումները . ամեն օր կը ծագի արեւելքէն , առաւել կամ նուազ կը բարձրանայ հորիզոնին վերայ , և եղանակին , կամ գիտողին աշխարհագրական դրից համեմատ՝ մեծ կամ փոքր աղեղ մը գծելով երկնական մարմին վերայ՝ մարը կը մանէ , կամ կ'աներեւութանայ հորիզոնին արեւմտեան կողմը : Արեգական այս շարժումը կ'ըսուի օրական ընթացք , որ յատուկ է նոյնպէս Լուսնոյ , Մոլորակոց և ամեն հաստատուն աստեղաց . բայց իրօք արեգակը , կամ աստեղք չեն , որ մեր երկրին շուրջը կը դառնան . այլ երկիրն է , որ հողովմամբ իւր տրամագծից միոյն վերայ դառնալով՝ արեգական եւ ամեն աստեղաց այս առերեւոյթ շարժումը կը տայ : Արեգական այս շարժումը սրտածառ է տըւընջեան և գիշերոյ :

Այս առերեւոյթ շարժումէն դատուենի արեգակը երկրորդ շարժում մի ևս , զոր գիւրաւ պիտի զգամք , եթէ մի քան օր դիտողութիւն ընեմք . վասն զի ամեն օր պիտի տեսնեմք , որ արեգակը հաստատուն աստեղաց նշկատմամբ դէպ յարեւելք յետ կը մնայ . և այսպէս ամեն օր յետ մնալով՝ ամբողջ տարւոյն մէջ երկնից մեծ բոլորակի մը շրջանակը կը քայլէ օրական յետախաղաց ընթացքով : Այս է

պատճառ մինչ նոյն տեղւոյ , կամ տարբեր լայնութիւն ունեցող տեղերու համար տուընջեան և գիշերոյ փոփոխ երկայնութեան և կարճութեան , նոյն պէս եղանակաց : Բայց այս շարժումն եւս առաջնոյն նման առերեւոյթ է . երկիրն է , որ արեգական բոլորտիքը կը թաւաղի և նորա այս շարժումը կը տայ : Մեր տեսած և զգացած այս շարժումներն՝ երեւութական են , կամ աւելի ճիշդն ըսեմք , մեր զգայարաւ նայ պարանքներն են . ունի արեգակը իրական շարժումներ , բայց մեք չեմք որոշ , որոց վերայ ուրիշ անգամ կը խօսուի :

Արեգակը հորիզոնին վերայ բարձրանալէն յետոյ՝ պարզ աչքով դիտելը անկարելի է . վասն զի իւր շագուցիչ լոյսը տեսութիւնը խախտելով՝ չը թողուր իւր ձեւը և երեւութական պարունակը գաղափարել : Այս պատճառաւ միայն ծագման եւ մոտենալու ժամանակ կարելի է հայիլ . որովհետեւ այս միջոցներուն մթնոլորտը միգախառն ըլլալով՝ արեգակնային լոյսը բաւականաչափ կը տխարանայ . ուստի և դիտելը դիւրին ըլլայ : Այս պարագային մէջ արեգական սիւլաւառակը ձուռածեւ կ'երեւի . սակայն այս՝ արեգական իսկ ձեւը չէ : Նորա ձեւոյն վերայ ճիշդ գաղափար ունենալու համար պէտք է դիտել պարզ աչքով հորիզոնէն բաւական բարձրանալէն յետոյ , երբ ամպերու , կամ նուազ խիտ մշուշներու տակ ծածկուած լինի . բայց որովհետեւ միշտ չը պատահիր , որ ամպոց տակ ծածկուի . ուստի կարելւոր է դիտակի կամ հեռագէտի գործածութիւնը մեծ և կարեւոր զգուշութեամբք . վասն զի եթէ դիտակի ապակիներն գունաւորեալ (1) չըլլան ,

(1) Նախկին աստղագէտք գունաւորեալ ապա .

դարձեալ կտրելի չէ դիտել և միանգամայն խիստ վտանգաւոր է : Այս կերպ բաւական մանրախոյզ նկատողութեամբ պիտի հասկանամք, որ արեգակը բոլորչի ձեւ մի ունի, և այս մասին երբէք կասկած չը թողուր լաւ գործիներու կիրառութիւնը : մանաւանդ մանրադիտական երկար և բազմաթիւ փորձեր հաստատած են, որ արեգական բոլոր երեւութական տըրամագծերը հաւասար են : հետեւաբար արեգակը կատարեալ գունդի մը ձեւն ունի :

Արեգական ծագելու և մոնելու ժամանակ իւր սկաւառակը աւելի մեծ կ'երեւի քան կէս տուր ժամանակ, որ արեգական ծայրագոյն բարձրութեան ժամն է : այս երեւոյթն եւս տեսութեան մէկ պատրանքն է : վասն զի ճիշդ միջոցներով չափած են արեգական տրամագիծը օրը մի քանի անգամ և միշտ նոյնը գտած են : Արեգական այս երեւութական տարածութիւններն գրեթէ լուսնոյ երեւութական տարածութեանց հաւասար են : կամ աւելի պարզ ըսեմք, լուսինը երկնականմարին վերայ որչափ տեղ որ կը բռնէ, նոյնչափ կը բռնէ և արեգակը : որովհետեւ արեգական երեւութական տրամագիծը միջին համեմատութեամբ քիչ մը մեծ է լուսնոյ երեւութական տրամագիծէն : Միջին համեմատութեամբ ըսինք, որովհետեւ արեգական տրամագիծը տարեկան ըն-

թացքին մէջ միշտ կը փոփոխի, այսինքն մերթ կ'առաւելու և մերթ կը նուազի, ինչպէս լուսնոյ տրամագիծը կը փոփոխի իւր ամսական ընթացիք մէջ : Սոցա երկուքին պատճառն ալ մի և նոյն է, այն է, երկրին այս առտեղաց մէկէն, կամ միւսէն ունեցած հեռաւորութիւնը կամ մերձաւորութիւնը :

Երբ երկիրը՝ արեգական նկատմամբ իւր մերձաւորագոյն կէտին վերայ լինի, կ'ըսուի թէ՛ իւր Ֆրէսիէպին վերայ է, որ կը պատահի Յունիստի առաջին օրը : Այս պարագային մէջ արեգական երեւութական տրամագիծն է 32' 36" որ ամենամեծագոյնն է : Ընդհակառակն Յուլիս 1 ին երկիրը Էրասիէպին վերայ բլալով՝ արեգական երեւութական տրամագիծը կըլլայ 31' 31", որ ամենամիոքագոյնն է : Իսկ Ապրիլի և Հոկտեմբերի առաջին օրերը՝ արեգական նկատմամբ իւր միջին հեռաւորութե վերայ բլալով՝ արեգական միջին տրամագիծը կ'ըլլայ 32' 4" : Այս ամենը օսածնիս երկրէն դիտողի մը համար են միայն : որովհետեւ առարկայի մը երեւութական տարածութիւններն կը փոփոխին ըստ հեռաւորութեան եւ մօտաւորութեան առարկային : Այսպէս և արեգակնային սկաւառակի տարածութիւններն տարբեր պիտի տեսնուին, եթէ գրութեան տարբեր Մոլորակներէն նայել կարելի լինի : վասն զի մոլորակներն տարբեր հեռաւորու-

կիներ չէին գործածեր, որովհետեւ նոքա կը դիտէին արեգական հորիզոնին վերայ, և կամ ամբողջ տակ ծածկուելու ատեն : Սակայն այս անգգու շրթեան պատճառաւ Գալիլէ և Գասինի ատողագէտք կայր մեռան, որովհետեւ ջերմութեան ճառագայթները, որ դիտակի օպտիքներէն վառարանին վերայ կը ժողովն, անմիջապէս կ'այրեն զի տողին աչքը եւ շատ անգամ օտոնաձեւերը եւս կը խորտակին :

(1) Երկրագալիք՝ ամեն ջրմանակ թէ մեծ լինի, թէ փոքր, 560 հաւասար մասերու կը բաժնեն, ուրոց իւրաքանչիւրին աստիճան անունը կը տան, մէկ աստիճանը 60 վայրկեանի և մէկ վայրկեանը՝ 60 երկվայրկեանի, և համառօտութեան համար աստիճանը կը նշանակեն փոքրիկ զըջով մը : վայրկեանը՝ օտորով, իսկ երկվայրկեանը՝ երկստորով, ուստի փոխանակ զրեւը 5 աստիճան, 25 վայրկեան և 30 երկվայրկեան, կը գրուի 5°, 25' և 30' :

Թիւն ունին արեգակէն : Օրին սկի հա-
մար եթէ Փայլածուէն նայիմք , որ ա-
րեգական ամենամերձաւոր է , երկրէս
տեսնուածէն եօթն անգամ մեծ պիտի
տեսնեմք . իսկ ընդհակառակն հազար
անգամ փոքր՝ երբ Նիսրոսնէն դիտեմք ,
որ մուրակային դրութեան վերջին
սահմանն է :

Արեգական սկաւառակի այս տա-
րածութիւններն չափելը՝ աստղագի-
տութեան դիւսաւոր և կարեւոր դըա-
զումներէն մին է . այս տարածութիւն-
ներն , ինչպէս քիչ մը վերը տեսանք ,
ամեն օր շարունակ փոփոխելով՝ ասկից
աստղագէտք՝ երկրի արեգական շուր-
ջն ըրած ոլորտին ձեւն հետեւցու-
ցած են : Եթէ ուզեմք արեգական մե-
ծութեան վերայ ճիշդ գաղափար ու-
նենալ , կամ արեգակնային աշխարհի
ամբողջ ընդարձակութիւնը գնահա-
տելու համար չափի յատուկ միու-
թիւն մի ունենալ , այս խնդիրը կը ծա-
գի , թէ սրջափ է արեգական՝ երկրէս
ունեցած միջին հեռաւորութիւնը ,
կամ սրջափ է երկրի արեգական շուր-
ջն ըրած ոլորտին միջին շառաւիղը ,
և կամ աստղագիտաց լեզուաւ ըսեմք ,
ինչ է արեգական հակասկիւնը :

Յաւաջ քան արեգական երկրէս
ունեցած հեռաւորութիւնը նշանա-
կելն , և այս մասին հին և նոր աստ-
ղագիտաց կարծիքները՝ մէջ բերելն՝
հականկեան ինչ ըլլալը համառօտիւ
բացատրեմք . որովհետեւ հականկեամբ
գտնուած է արեգական երկրէս ունե-
ցած հեռաւորութիւնը : Ենթադրեմք ,
որ արեգական կեդրոնին վերայ դի-
տող մը կայ , և անկից երկիրը կը դի-
տէ . այս դիտողը ինչ անկեան տակ որ
տեսնէ երկրի շառաւիղը , կ'ըսուի կա-
խանիւն արեգական : Երկրի շառաւիղը
այս անկեան չափն եղող աղեղն է , զոր
չափելով՝ կը հետեւցնեն ասկից արե-

գական հեռաւորութիւնը : Այս հա-
կանկիւնը զանազան միջոցներով կը
գտնեն . բայց ամենէն դիւրինն է մու-
րթակի մը արեգական առջեւէն անց-
նելու ժամանակէն հետեւցնելը , այս
էր պատճառը , որ 1874 ին շատ աստ-
ղագիտական ընկերութեանց կողմէն
զանազան ճանապարհորդութիւններ
եղան դիտելու համար Արուսեկին
անցքը արեգական առջեւէն , որ նոյն
տարի տեղի ունեցաւ և յաջորդ անց-
քը պիտի ըլլայ 1882 ին : Այսպէս զա-
նազան մուրակաց անցից դիտողու-
թեամբք գտնուած արեգական հա-
կանկեանց միջին չափն է 8". 9 , որ այ-
սօր ընդհանրապէս ընդունուած է :

Ուրեմն արեգակէն տեսնուած եր-
կրի հասարակածին երեւութական չա-
ռաւիղն է 8". 9 . հետեւաբար տրա-
մագիծը կըլլայ 17". 8 . որովհետեւ
գտնտի մը տրամագիծը՝ անոր շառա-
ւիղին կրկինն է : Երկրի երեւութական
շառաւիղով դիւրութեամբ կը գըտ-
նուի արեգական հեռաւորութիւնը
եռանկիւնաչափական օրինօք : Այս
տեղ այդ հաշուոց մանրամասնու-
թիւնները զանց առնելով՝ բաւական
կը համարիմք ըսել , որ աստղագէտք
այս միջոցաւ արեգական հեռաւորու-
թիւնը 23,200 երկրային շառաւիղ գը-
տած են , որ կ'ընէ 148 000 000 ք/լ :

Նախկին փիլիսոփայական դպրոց-
ները որչափ որ արեգակնային աշխար-
հին վերայ արգի գիտութեան շատ մօտ
գաղափարներ կը վարդապետէին , ա-
նու ամենայնիւ նոյա ենթադրած ա-
րեգակնային հեռաւորութիւնը շատ
հեռի է այժմեան գտնուածէն . ինչպէս
Պիւթագորի աշակերտները 18 000
փարսախ կը դնէին և նոյն իսկ արեգա-
կան տրամագիծը 167 փարսախ է կը
սէին . որովհետեւ նոքա արեգակը ի-
րենց բնադաւառին հետ համեմատե-

լով՝ կ'ըսէին որ Պեղոպոնէսէն շատ մեծ է :

1769 էն առաջ աստղագէտք զաւանդան միջոյններով կը ջնասյն գլուհնել արեգական հեռաւորութիւնը . Սամսոսցի Արիստոթըք, անկից վերջը Պտղոմէոս, Կոպեռնիկ եւ Թիքօ այս հեռաւորութիւնը 1,200 երկրային շառաւիղ սեպեցին , գրեթէ 2 միլիոն փարսալս, որ բուն հեռաւորութենէն քսան անգամ նուազ է : Քէբլէր՝ այս թիւը եռապատկեց . Գաօնի և Լապլաս աւելի մօտեցան իրականութեան : Տ՝ Ալամպէր (1) վերջինին համար կ'ըսէ, որ արեգական հեռաւորութիւնը մին-

(1) Սոյն անձինքը նշանաւոր խմատուններ են . Արիստոթըք երեւելի աստղագէտ է և ծնած է Քրիստոսէն 320 տարի առաջ . Պտղոմէոս, երեւելի աստղագէտ և աշխարհագիր, ծնած է երկրորդ դարուն Նիկիոսի Պելլու քաղքին մէջ . սա անուանի է զաւ իւր հնարած արեգակնային դուրեմամբ, ուրուն կեդրոնը կը դնէր երկիրը իբրեւ անշարժ և կ'ըսէ որ միւս բոլոր աստղերը երկրին շուրջ կը գտնան : Կոպեռնիկ, երեւելի աստղագէտ, ծնած է 1473 ին և մեռած 1543 ին . սա շատ ճանապարհորդութիւններ ընելէն յետոյ իրմէ առաջ եղած բոլոր աստղագիտական գրութիւնները կտրուց, և անոնցմէ ասացած փոքրիկ նշողովը արգի մտրաւ . կային գրութիւնը դատու է Թիքօ, երեւելի աստղագէտ, ծնած է 1549 ին և մեռած 1762 ին . աշխարհի ծանօթացու իւր հնարած արեգակնային մարդ դուրեմամբ . որովհետեւ Պտղոմէոսի նման երկիրը անշարժ կը կարծէր : Քէբլէր, Գերմանացի նշանաւոր աստղագէտ, ծնած է 1571 ին և մեռած 1630 ին . սա Կոպեռնիկի դուրեմանը աւելի հաստատ հիման վերայ դրաւ և արդի աստղագիտութեան ամենէն մեծ սկզբունքները գտաւ . անծանօթ մարտիկներու գոյութիւնը գուշակեց եւ ուրիշ շատ մը աստղագիտական դիտարկ ըրաւ : Գաօնի, աստղագէտ, ծնած է 1625 ին և մեռած 1712 ին . սա գիտութեան յառաջադիմական մեծ քայլեր տուաւ : Լապլաս, մաթիմատիքոս եւ աստղագէտ, ծնած է 1715 ին և մեռած 1762 ին : Տ՝ Ալամպէր, երեւելի չափագէտ, ծնած է 1717 ին և մեռած 1785 ին . սա իւր մանկութենէն չափագիտական ուսմանց համար փախագ և միտում ըզգալով՝ մեծ եռանդով աշխատեցաւ, որով 92 տարեկան հասակին մէջ գիտութեանց ձեւարանին անգամ ընդունւեցաւ :

ՃԱ

չեւ 21,000 շառաւիղի բարձրացոյց . իսկ Գաօնին՝ 28,000 ի : Մի և նոյն հեղինակը ասոնցմէ զատ, առանց անունը տալու, կ'ըսէ որ, ուրիշ մը եւս արեգական հեռաւորութիւնը 12,000 երկրային տրամագիծ սեպեց . այս ամենէն մօտ է արդի ընդունուածին : Ինչպէս վերեւ ըսինք, արեգական երկրէս ունեցած հաւանական միջին հեռաւորութիւնն է 148 միլիոն քիլոմէտր . բայց միշտ նոյնը չը մնար, որովհետեւ երկրի ոլորտը ճիշդ չըջանակաձեւ չէ, այլ ձուաձեւ . ուստի այս հեռաւորութիւնը երբեմն կը նուազի և երբեմն կ'առաւելու : Ահաւասիկ արեգական փոքրագոյն և մեծագոյն հեռաւորութիւններն են . երբ երկիրը իւր մերձակէտին վերայ լինի, հեռաւորութիւնը կ'ըլլայ 145 500 000 քիլոմէտր . իսկ հեռակէտին վերայ հասած ժամանակ կ'ըլլայ 150 միլիոն քիլոմէտր :

Այս թիւերը իրաւ է, որ մեր մտաց մէջ ընդարձակ հեռաւորութեան մը գաղափարը կը ծնանին, բայց տարաւամ կերպով, միայն բաղդատութեանց միջոցաւ կարող եմք ստանալ բաւական ճիշդ գաղափար մի : Արդ՝ լոյսը՝ որ ուղիղ գծով և միօրինակ ընթացքով մէկ երկվայրկեանի մէջ 289,000 քիլոմէտր կ'ընթանայ, արեգակէն երկրին հասնելու համար 496,35 երկվայրկեան կուղէ, կամ 8՝ 36՝, 35, Հրանօթի ուղմբ մի եթէ մէկ երկվայրկեանի մէջ 500 մեդր ընթանայ, 9՝¹/₂ տարի կ'ուղէ, որ 148 միլիոն քիլոմէտր տեղ կարէ : Չայնը՝ որ գրեթէ մէկ երկվայրկեանի մէջ 340 մեդր կ'ընթանայ, երկրէս արեգական հասնելու համար 13՝³/₄ տարի կ'ուղէ : Վերջապէս եթէ երկրին և արեգական մէջ տեղը երկաթուղի մը ենթադրեմք միօրինակ ուղղութեամբ, և սեպեմք որ այս շոգեշարժ մեքենան անդադար կ'ընթանայ մէկ ժամը 50 քիլոմէտր տեղ

կտրելով՝ երկրէն արեգական պիտի հասնի 335. 5 տարիէն . ուստի եթէ այս չուն ներկայ ամսոյս մէկէն ըսկընէր, պիտի վերջանար 2213 տարւոյն Մայիս ամսոյն մէջ . ահաւասիկ արեգական երկրէս ունեցած հեռաւորութիւնը :

Ինչ սկզբունքներով որ աստղագէտք արեգական հեռաւորութիւնը գտած են, գրեթէ նման սկզբունքներով գտած են նոյնպէս արեգական մեծութիւնը : Ըստ երկրաչափական օրինաց երկու անհաւասար գնտերու ծաւալներն այնպէս կը համեմատին իրարու, ինչպէս նոցա շառաւիղներուն կամ տրամագծերուն խորանարդները : Այդ երկրի երեւութական տրամագիծն է 17". 8. իսկ արեգականը 1923". 94 . ուրեմն սոցա երկուքին վերաբերութիւնն է 1923". 64 : 17". 8 = 108.135 . որ ըսել է արեգական տրամագիծը գրեթէ 108 անգամ մեծ է երկրի տրամագծէն : Այս քանը գիտնալէն յետոյ գիւրին է գտնել արեգական բուն շառաւիղը կամ տրամագիծը, քանի որ երկրի բուն շառաւիղը կամ տրամագիծը ծանօթ է :

Այս միջոցաւ արեգական շառաւիղը 690.000 քիլոմէդր գտնուած է, որով տրամագիծը կ'ըլայ 1.380.000 քիլոմէդր, մակերեւոյթը 4.337.000.քառակուսի քիլոմէդր, որ մեր երկրի մակերեւոյթէն 12.000 անգամ մեծ է . իսկ ծաւալը 1.374.300 000.000.000 խորանարդ քիլոմէդր, որ մեր երկրի ծաւալէն 1.273 000 անգամ մեծ է . կամ աւելի պարզ ըսեմք, արեգակը իւր մեծադանգուած ծաւալովը մեր երկրին պէս 1 273.000 երկիրներու հաւասար է : Թէև մեր երկիրը շատ մեծ ծաւալ չունի համեմատութեամբ Լուսնի, Գիւլի, Երեւակին, Ուրանոսին և Նեպտունին, որոց ծաւալներն 1.230. 685. 74

և 85 անգամ աւելի մեծ են մեր երկրի ծաւալէն . սակայն եթէ այս ամենը իրենց արբանեակներով մէկ տեղ իբրև մէկ զանգուած արեգական հետ համեմատեմք, դարձեալ արեգական ծաւալը 600 անգամ մեծ կ'ըլայ :

Լուսինը երկրէս գրեթէ 60 երկրային շառաւիղ հեռաւորութիւն ունի . եթէ երկիրը արեգական կեդրոն սեպեմք, և ենթադրեմք, որ մէկը երկրէս դէպ 'ի Լուսինը կը ճանապարհորդէ . այս ճանապարհորդը Լուսնոյ հասնելէն յետոյ հապիւ արեգական շառաւիղին կէսն հասած կ'ըլլայ . վասն զի արեգական մակերեւութին հասնելու համար 52 երկրային շառաւիղ եւս կ'ուզէ :

Կարծեմք այս մասին ընտանի օրինակ մի աւելի կը նարստէ մեզ արեգական ծաւալին որքանութիւնը ըմբռնելու քան թէ վերայական ենթադրութիւններն : Առնեմք 1.400.000 ցորենի հատ հաւասար ծաւալով և շեղմը կազմեմք . առնեմք նոյնպէս ցորենի մէկ հատ մի և նոյն ծաւալով և բաղդատեմք ամբողջ շեղջին հետ . ինչ որ է ցորենի մէկ հատը 1.400.000 ցորենա հատին քով, նոյնն է մեր երկիրը՝ արեգական քով : Սակայն ինչ է այս հսկայ արեգակը բովանդակ տիեզերաց նը կառմամբ . ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ անհուն միջոցին մէջ սփռեալ լուսեղէն փուռոյ հատիկ մը . և ինչ է մարդը, որ իւր մոքովը բովանդակ տիեզերքը կ'ընդգրկէ :

ԱՄՍԻՐՈՂ

« Արաղուք մարդ ըստ տղատեղի մե-
րում և ըստ նմանութեան . և իշխեալէ
ձկանց ծովու եւ թռչնոց երկնից և ա-
մենայն երկրի . և ամենայն սողնոց որք
սողնն ՚ի վերայ երկրի . . . ։ Եւ ստեղծ
տէր Աստուած զմարդն հող յերկէ և
փռեաց յերես նորա շունչ կենդանի և
եղև մարդն հողի կենդանի . »

Ծն . Ա . 26 — Բ . 7 :

Ամենիմաստ Արարչի ստեղծուա-
ծոց մէջ՝ ամենափոքրիկ շամանթաղն ,
աննշան տունին և ամենաշնչին ման-
րագիտական միջատն կը բովանդակէ
իւր մէջ մեծամեծ հրաշալիք՝ արպ
ամենիմաստութեան Ստեղծողին : Ըս-
քանչեւ է երկիր իւր մանրամասնու-
թեամբ , սքանչելի ևս են երկինք՝ լու-
սափայլ աստեղօքն , գերահրաշ է ա-
րեգակն՝ իւր բիւրիցս մեծութեամբ
քան զաշխարհ և ակնախոտիզ ջերմա-
ցուցիչ լուսովն , այլ հրաշափառագոյն
եւս են տիեզերք անհուն ընդարձա-
կութեամբ և անհամար հրաշալեաց
գանձերովն . բայց այս չէ տակաւին
որանչացման սահմանը , մօտենանք դէս
առ մեզ , մօտենմք մեր մէջ և ի՞նչ . . .
ահա երկիր և երկինք , արեգակն եւ
աստեղք , բովանդակ անասնելի տիե-
զերք այն տեղ սլարփակեալ Աստուա-
ծութեան աննման , անկշիւ և անիմա-
նալի ճառագայթին փայլունովն լուսա-
ւորուած . ուրեմն գերասքանչ եւս է
մարդ . և քանիցս եւս հրաշալի այս ա-
մենեցուն Ստեղծողն . . . ահա եղբ
զարմացման , հուն և մոլորումն երեւ-
ափայլութեան :

Այլ սակայն , Մարդն , որ հրաշա-
կերտ տիեզերաց անհունութեան մէջ
գերահրաշ , Յաւիտենական Արարչի
սքանչելեաց հանդիսարան՝ անեղբ տա-

րածութեան մէջ՝ սքանչելագոյն , երկ-
րային համայն արարածոց՝ գերագոյն ,
իշխան հանուր աշխարհի և ժառանգ :
Մարդն՝ որ կը բովանդակէ իւր հունա-
ւոր և սահմանափակ տարածութեան
մէջ անհունութիւն մը , կ'ամփոփէ իւր
փոքրագիր և սեղմեալ կազմութեան
մէջ տիեզերական անեղբ ընդարձակու-
թիւններ , կը սրանայ , կը տարածի , կը
հասնի անհուն հոգւոյ կարողութեամբ
տիեզերաց անչափ միջոցներ : Ամենա-
տեղծ էակի ոցն հրաշագարդ արա-
րածն թէեւ գերադանց քան զամենայն
նիւթական արարածն է , սակայն հա-
ղիւ երբեք նկատողութեան տունուած
է , գոյն ուրեմն իւր խորհրդաւոր
նշանակութիւնն մտածման ենթար-
կուած է : Մարդն որ մեզմէ անանջոր-
պետ է և անբաժան , միով բանիւ որ
մէք իսկ եմք , հաղիւ ուրեմն մեր զըն-
նութեանց և սքանչացման առարկաց
եղած է : Մարդիկ քննեցին մեռեալ
նիւթերն , անդգայ իրերն , յուզեցին
անասուն կենդանիներն , հեռացան
յաշխարհէ մինչեւ տիեզերաց հեռա-
ւոր անկիւնները , բարձրացան մինչեւ
երկնային մարմինները և այս ամենուն
ծանօթութիւնն ու գիտութիւնը ա-
ռաւել ընտելացաւ մեզ , քան մեր գո-
յութեան և բնութեան ուսումն եւ
մեզ ամենամերձ եղող մեր անձի սլա-
մութիւնը : Համեմատութեամբ մէք
խիստ նուազ որոնեցինք զմեզ և խիստ
տակաւ հետադիտեցինք մեր անձը :
Հարկ և սլարտ է մեզ նախ զմեզ ճա-
նաչել :

Ըստ Աստուածաշունչ Ս . Գրոց՝
ստեղծաւ լցս , ստեղծան երկինք եւ
երկիր , տունիք և կենդանիք , աշ-
խարհ համայն և տիեզերք մի և եթ
բանիւն Աստուծոյ . Եղեյի , և եղե-
բայց վեցերորդ օրն՝ ՚ի վախճան արար-
չագործութեան , հանդիսատես կացեմ

արարածք ամենայն, ունենդիր եղան
երկինք ՚ի վերուստ եւ երկիր ՚ի խո-
նարհ, սքանչացաւ բնութիւն, հրա-
շացան տիեզերք, զի Արարչի ձայն հնչեց.
« Արասցուք Մարդ ըստ պատկե-
րի մերում եւ ըստ նմանութեան եւ իշ-
խեսցէ ձկանց ծովու եւ թռչնոց երկ-
նից եւ անասնոց եւ ամենայն երկրի եւ
ամենայն սողնոց, որք սողին ՚ի վերայ
երկրի » : Ստեղծաւ մարդ ոչ լոկ բա-
նիւ, այլ գործալն Աստուծոյ, զի էսու-
հող յերկրէ եւ ստեղծ զմարդն : Եւ
ահա այս վայրկենին ընկալաւ մարդն
գերազանցութիւն միւս բոլոր անբա-
նից վերայ : « Եւ փռաց յերեսս նորա
շունչ կենդանի եւ եղեւ մարդն յոգի
կենդանի » : Բարձրացաւ մարդ եւ զի-
ջաւ բնութիւնն ՚ի հնազանդութիւն,
անասնման եւ անհուն տարբերութիւնք
անջրպետեցին ընդ մէջ մարդոյ եւ ան-
բանից, զի մարդ ընդունեց Աստուա-
ծային յաւիտենական որակութեանց
մին՝ հոգի եւ անմահութիւն, ընդու-
նեց Աստուածութեան նմանողութիւն
եւ հետեւաբար բարձր իշխանութիւն
եւ թագաւորութիւն երկրային բոլոր
արարածոց վերայ : Ընդունեց մարդ
կրկնակի հակադիր յատկութիւն, մարդ
հողածին եղաւ հոգի եւ մարմին, ան-
նիւթ եւ նիւթական, ներքին եւ արտա-
քին : Այսու կրկնակի տարբեր յա-
կութեամբք իր բաժանի եւ մարդոյ
պատմութիւնը յերկուս՝ ՚ի ներքին եւ
յԱրարչին, զորս պիտի ջանամք ուրոյն
նկարագրել՝ Պիւթօն անմահանուն բը-
նապատումի փորձառական հմու-
թիւններէն եւ հաղուագիւտ հեղինա-
կութիւններէն քաղուածելով :

ՆԵՐՔԻՆ ՄԱՐԴ

Մարդ՝ իւր բովանդակ նշանակու-
թեամբ է հոգի անմահ պատատեալ

նիւթական եւ տպականացու մարմնոյ
խանձարրով, Հոգւոյ մէջ է մարդկու-
թիւնը, հոգւոյ մէջ է մարդոյ գերու-
ղանցութիւնը եւ հրաշալիքը. վասն զի
հոգւով է մարդոյ բանականութիւնը
եւ անբան արարածներէն տարբերական
որակութիւնները, իտրհուրդ, բան,
ներքին զգացմունք, իշխանութիւն, տա-
տուածանմանութիւն եւ անմահութիւն :
Ուրեմն Հոգին է մեծագոյն եւ արժա-
նուորացոյն մասն մարդոյ : Սոյն այս
անմահ մասն գոգցես չքայապատուած
է մարմնաւոր զգացմանց խառնուր-
դով, սա՛ յամաբաժնէ մեր կրկն բոյե-
րով. սիրտ, միտք եւ զգայարանք սմա-
հակառակ գործած են : Այլ սակայն ա-
նադական լինելով իւր գոյութեամբ,
անանց իւր էութեամբ, միշտ նոյն է,
թէեւ իւր լուսոյ փայլիւնը նուազած,
այլ իւր զօրութիւնը միշտ նոյնաչափ
եւ անփոփոխ մնացած է : Ուստի հա-
ւաքեմք նորա պայծառ ճառագայթ-
ներն, որպէս զի նուազին զմեզ չքա-
պատող մթութիւնք. եւ եթէ մեր ա-
ռաջիկայ ճանապարհն ծայրէ ՚ի ծայր
չը լուսաւորի, առ նուազն ունենամք
՚ի ձեռքն լսատե՛ր մի, որով կարող եմք
գէթ անմոլար ընթանալ. — Հոգւոյ կա-
րողութեանց լուսով պիտի կարենամք
ստանալ Հոգւոյ վերայ եթէ ոչ կատա-
րեալ՝ գէթ անմոլար դադարաւ :

Մեր զմեզ ճանաչելու համար ամե-
նէն աւելի դժուարին կէտ մ'ունեմք,
այն է բացարձակ ծանօթութիւն ու-
նենալ զմեզ կազմող երկու մասանց
բնութեան վրայ : — Հոգին աննիւթ
էակ լինելով՝ անբաղդատելի է միան-
գամայն, եւ ինչ որ բաղդատութեան
չենթարկիր, անհասկանալի է : Աս-
տուած անխմանալի է, վասն զի ան-
բաղդատելի է : Ուստի չեմք կարող
Հոգւոյ բնութեան վրայ ուղղակի գա-
ղափար մի ստանալ, բայց միայն իւր

ներգործութիւններն վերբերական դիրքով նկատելով՝ կը յաջողեմք իւր ուրակութեանց ծանօթանալ : Եւ ահա այսու մտածութեամբ կարեմք հաստատել որ հոգին պարզ, անբաժանելի և միաձեւ էակ մ'է, հակառակ նիւթականին և յատկութեամբ բոլորովն տարբեր անասնոց կենդանական յատկութիւններէն : Իսկ մարմինը մեր զգայարանաց զանազան տեսակներուն պատշաճ գիրքեր ստանալու յարմար առարկայ մը, որ անհաստատ և փոփոխական է բնութեամբ, ինչպէս փոփոխական եւ անհաստատ են զգայմունքն :

Եթէ մտածեմք՝ որ մեր հոգին յաճախ՝ թէ՛ քնոյ և թէ՛ առարկայից բացակայութեան ժամանակ կը յուզի ներքին զգացումներով, որք երբեմն առարկայներէ պատճառուած զգացումներէն շատ տարբեր են, կարող եմք հետեւեցնել որ մեր հոգին և մեք անկախ եմք առարկայից գոյութենէն և առանց նոցա կամք միշտ : Մարմինը ինչ որ էր, միշտ նոյնն է քնոյ, նոյնն է և մահուան ժամանակ, բայց տարբեր կը գործէր յառաջ, տարբեր՝ քնոյ ժամանակ և բոլորովն տարբեր՝ մահուան տառն : այս հակադիր տարբերութիւնները՝ գործունէութիւն, շարժում և անգործունէութիւն և անշարժութիւն՝ կը հաստատեն թէ ներքին շարժիչ զօրութիւն մը՝ հոգին պակասած է : սոսկ իւր նիւթականութեամբ կը դիմէ յապականութիւն և նա իւր աննիւթ բնութեամբ և անկախութեամբ ի յաւիտենականութիւն, վասն զի անկախ է առարկայէ, անկախ՝ նիւթական մարմնէ, հետեւաբար անհաղորդ գործաւորականութեան : Հոգին՝ անբաժանելի է : Իսկ մարմինը բաժանական մասերէ կազմուած : Կոյրը անտեղեակ է տեսանելեաց միջոցաւ ստա-

յուած ծանօթութեանց, բոլորովն մորթը անզգայացած է, ամենեւին քաղաքիար չունի շօշափմամբ յառաջ եկած զգացմանց, խուլը անզգայ է ձայնիւ պատճառուած տպաւորութեանց : վերջապէս վերցնու մարդոյ գոյութենէն զգայարանաց սոյն տարադրութիւնները, հոգին ոչ ինչ նշանազ տխտի պահէ իւր էութիւնը, իւր ներքին գործողութիւնք միշտ պիտի շարունակուին և մտածութիւնը պիտի գոյանայ : Իսկ մարմինը պիտի բաժանի և ոչնչանայ : Ուրեմն հոգին անբաժանական է և հետեւաբար անապրկան, իսկ մարմինը բաժանելի՝ հետեւաբար և ապականացու : Այսպէս են ահա և հոգւոյ այլ գործողութիւնքը : հոգին կը կամի և մարմինը կը հպատակի : Նա անընդմիջապէս կը միանայ ի ներքուստ իւր ուղած առարկային հետ, անջըռ պետք, հեռաւորութիւնք, բացակայութիւնք անվնաս են նմա : Իսկ մարմինը անկարող է այսմ, իւր մերձաւորութիւնը նուազ կամ աւելի ժամանակի պէտք ունի և բազմաթիւ խոչընդոտներ և արգելք կը դիմադրեն նմա : Ահա մի այլ մեծ տարբերութիւն եւս հոգւոյ և մարմնոյ որակութեանց մէջ :

Որչափ խօսուի դարձեալ կարելի չէ հոգին իւր բովանդակ ընդարձակութեամբ բացատրել եւ ըմբռնել : Այսու ամենայնիւ երբ մարդոյ վրայ կը խօսուի մեծ անիրաւութիւն և սրկալանք է, միայն մարմինը առարկայ առնել, այլ կարելի եղածին չափ իւր հոգին եւս հարկ անհրաժեշտ է դնուել, որով մարդ կը ստանայ իւր բուն նշանակութիւնը և անասուններէ բոլորովն տարբեր բնութիւնը և գերազանցութիւնը : և զոր կենդանեաց հետ շփոթելու համար, պէտք է անոնց չափ անմիտ ըլլալ :

Արդարև ըստ բնապատմական դասակարգութեան՝ մարդը կենդանեաց կարգը կը գտնուի . բայց այսու չեմք կարող երբէք նորա արժանաւորութիւնը նուազատցնել . նա կը համեմատուի կենդանեաց հետ միայն այն մասով, որով կը նմանի անոնց . այսու ամենայնիւ, նա միշտ կը պահէ իւր գերահարաշ յատկութիւնները, ունի միշտ իւր բարձր կոչումը, և իւր նիւթական կաղմաւորութեամբ իսկ կենդանեաց գլուխը կը գտնուի :

Մարդը՝ կենդանեաց հետ բաղաւտելով՝ երկուքին մէջ ալ կը գտնեմք գործարանաւոր նիւթ մը, զգայարանք, մարմին, արիւն, շարժումն կենդանանական և նման հանգամանաց բաղմութիւն . սակայն բոլոր այս նմանողութիւնք արտաքին են, և այսու կարելի չէ ասել թէ՛ մարդոյ բնութիւնը նման է անասնոց բնութեան : Մարդոյ և անասնոց բնութեանց վրայ դատողութիւն մ'ընելու համար, պէտք է մեզ տեղեակ լինիլ կենդանեաց ներքին հանգամանաց . և որովհետեւ անհնար է մեզ այս ներքին ծանօթութիւնը ունենալ, ուստի միայն նոյա զգայմանց արտադրութիւններն քննելով՝ կարեմք համեմատութիւն ընել մարդոյ և նոյա մէջ :

Արդ քննեմք սոյն արտադրութիւնները :

Յայտնի ճշմարտութիւն մ'է, որ մարդկանց ամենէն անմիտը կարող է կառավարել կենդանեաց ամենէն աւելի ճարտարն և կատարեալը, իշխել նորա վերայ . ծառայեցնել զայն իւր օգտին . և այս ոչ այնչափ իւր ուժովն կամ իշխանութեամբը կ'ընէ, որչափ իւր գերազանցութեամբը, խորհրդովն եւ գործոց կանոնաւորութեամբը կը հարկադրէ զայն հնազանդիլ իրեն : Այսպիսի իշխանութիւն մը կենդա-

նեաց մէջ երբէք եղած չէ . բնաւ չէ տեսնուած որ նոյա աւելի զօրաւորներն և ճարտարները կառավարեն իրենցմէ ստորիններն եւ ծառայեցնեն զանոնք իրենց օգտին . միմիայն այս յայտնի է որ տկարներն զօրաւորաց կերակուր կ'ըլլան, և այս ալ ուժոյ, ճաշակի և կարօտութեան արդիւնք է և ոչ թէ մոռածութեան : Եթէ կենդանիք դատողութիւն և խորհուրդ ունենային . արտի տեսնուէր անշուշտ անոնց մէջ եւս այս իշխանութիւնը, որ միայն մարդկան յատուկ է . պէտք էր մին՝ միւսոյն վերայ իշխել և ստիպել զայն որ իւր համար կերակուր հայթհայթէ, հսկէ, պահպանէ զինքն և հոգ տանի երբ հիւանդ կամ վիրաւորուած ըլլայ : Չկայ նոյա մէջ այս գերիշխանութիւնը, չկայ նոյա մէջ մէկը որ զգայ ինքնին իւր բնութեան գերազանցութիւնը միւսոյն բնութեան վրայ : Հետեւաբար նոյա ամենքը մի և նոյն հաւասար բնութիւն ունին և մարդոյ բնութիւն ոչ միայն գերազանց, այլ միանգամայն բոլորովին տարբեր է :

Մարդը իւր ներքին խորհուրդը կարող է իմացնել արտաքին նշանով՝ բարբառով, թէ՛ քաղաքակիրթ և թէ՛ վայրենի մարդկան հասարակ է այս յատկութիւնը : Բայց ոչ մի կենդանի մոռածողութեան այս նշանը չունի : Այս թերութիւնը գործարանի պակասութենէն չէ : Բնադրեցնող փորձով և քննութեամբ գտած են Կասկի լեզուի կաղմութիւնը կատարեալ ինչ պէս մարդունը : Կան շատ տեսակ կենդանիներ, որք կրթութեամբ երկար ասացուածներ կ'արտասանեն, և եթէ դժուարին աշխատութիւն յանձն առնուի կարելի է տակաւին ուրիշ տեսակներուն ալ սորվեցնել (*) : Բայց

(*) Պ . Լէյրնից շան մը յիշատակութիւն կ'ընէ :

Յարդ կարելի եղած չէ իմացնել նոցա իրենց արտասանած բառերու կամ խօսքերու իմաստը . այլ լսի մեքենաբար կը կրկնեն : Արդ եթէ նոքա մեզ նման մտածողութիւն ունենային, պէտք էր որ մեզ հետ խօսէին . և եթէ ըսեմք որ իրենց պատշաճ մտածողութիւն ունենային՝ պէտք էր միմեանց հետ խօսէին . բայց այսպիսի կարողութիւն մը տեսնուած չէ մինչև հիմայ նոցա վրայ :

Եթէ կենդանիք ունենային մտածելու կարողութիւն . պիտի ունենային անկասկած նաեւ յառաջագիմութիւն և յաջորդական կանոնաւորութիւն : Ներկայ ժամանակի կողքերն՝ առաջիններէն աւելի արհեստիւ և ամբողջութեամբ պիտի շինէին իրենց բնակարանները . մեղուն առաւել եւս պիտի կատարելագործէր իւր փեթակը : Այլ եթէ ըսեմք, որ նոցա բնակարանները վերջին կատարելութեան մէջ կը գտնուէին և այն պատճառաւ այլ եւս չեն յառաջագիմեր . այն ստեն նոցա աւելի բարձր իմացականութիւն մը տրւած պիտի ըլլամք քան մերը, որով կը նկատեն առաջին ակնարկով իրենց գործող վերջին կատարելութիւնը, մինչդեռ մեր ինքնին չունիմք սոյն բարձր նախատեսութիւնը, և բազում ժամանակի, գործառնութեանց և խորհրդող պէտք ունիմք մեր արհեստներն առ նուազն կատարելագործելու համար .

Աւստի է այս միաձեւութիւնը իւրաքանչիւր տեսակ կենդանեաց գործող մէջ, և ինչո՞ւ առաւել կամ նուազ տարբերութիւն մը չը տեսնուիր նոցա

որուն սորվեցուցած էին Գերմաններէն և Գաղղի-տրէն բառեր արտասանել :

զգացմանց արտագրութեանց մէջ : Ասկէ աւելի ի՞նչ մեծ ազացող կրնայ ըլլալ հաստատելու համար թէ իւրեանց գործերն մեքենական արտագրութիւններ են : Վասն զի եթէ ունենային նոքա զմեզ լուսաւորող լուսող ամենափոքրիկ շառաւիղն իսկ, անպատճառ եթէ ոչ կատարելութիւն այլ դէթ տարբերութիւն մը պիտի տեսնուէր իրենց գործող մէջ : Սակայն ընդհակառակն նոցա գործառնութեանց եղանակը միակերպ և կարող ընդհանուր է և մասնաւորի միայն չը պատկանիր : Եւ եթէ ըսեմք թէ կենդանիք եւս հոգի ունին, միմիայն իւրաքանչիւր տեսակի համար հոգի մը կարող եմք են թաղրել, որուն մասնակից են նոյն տեսակի մէն մի անհատն . հետեւաբար այս հոգին բաժանական է անհատից մէջ, որով և նիւթական և խիստ տարբեր մերինէն :

Ասոր հակառակ մեր գործող մէջ միշտ առաւել կամ նուազ տարբերութիւններ կը տեսնուին . մեր վերջին հնարքներն աւելի կատարելութիւն կը ստանան քան զառաջինները, որոյ պատճառն այն է որ մեր հոգին իւրաքանչիւրին կը վերաբերի անհատաբար, առանց ուրիշ անձի հոգիէն կախումն ունենալու . և մենք միայն ստորին կարողութիւններով նմանութիւն ունիմք անասնոց :

Կենդանեաց բնութենէն և գործքերէն յայտնի կ'երեւի ուրեմն, որ մեր ներքին զգացումները կախումն չունին արտաքին կազմութենէ և նիւթական գործարաններէ, հետեւաբար պէտք է որ մեր մէջնիւթականէն տարբեր գոյութիւն մը գտնուի, որ պատճառ լինի սոյն զգացմանց :

Մարդկան և կատարելագոյն կենդանեաց կարողութեանց մէջ եղած սոյն անհուն տարբերութիւնը պար-

գաղէս կը հաստատէ որ մարդը իւր բնութեամբ արարածոց մէջ առանձինն յատուկ դաս մը կազմէ, ուստի մինչեւ կենդանեաց բնութիւնը իջնալու համար անհուն անջրպետ մ'անցնելու է. վասն զի եթէ մարդը կենդանեաց կարգը դասենք, հարկ է որ դասուի ուրիշ արարած մի որ մարդէ ստորին՝ և կենդանիներէն կտտարելադոյն լինի. որպէս զի կարենամք անդշտի աստիճանաւ մարդէն 'ի կապիկն իջնալ, ինչպէս բնութեան միւս ամէն կերպ մարմնոց մէջ կը դասուի: Բայց այս միջնորդը չը կայ ամենեւին, այլ յանկարծ մտածող էակէ՝ նիւթական արարածի, բանական զօրութեան՝ մեքենական զօրութեան, կարգէ և նպատակէ՝ կոյր շարժման, խորհուրդէ՝ ճաշակին կ'անցնիմք:

Ահաւասիկ մեր բնութեան գերազանցութիւնը և այն անհուն անջրպետը զոր Արարչի բարութիւնը հաստատած է մարդոյ և անասնոց մէջ: Մարդը բանական է, և կենդանին անբան. և որովհետեւ այս դրական և բացառական յատկութեանց միջինը պարուհակող արարած մը չկայ, ուրեմն մարդոյ բնութիւնը ըստ ամենայնի անջատեալ և տարբեր է կենդանեաց բնութենէն. և միմիայն արտաքուստ՝ նիւթականի նմանողութեամբ մարդը նոցա նման դատապարտելը, կամաւ աչք գոցել է այն լուսոյ դէմ՝ Աստուածութեան այն անդին շնորհաց դէմ, որ կ'որոշէ զմեզ և կը զանազանէ կենդանիներէն:

Ներքին մարդը այսքան քննադատելէ և իւր աննիւթականութիւնն, անմահութիւնը և՛ գերադասնութիւնը հաստատելէ զինի, կարող եմք հետադրուել արտաքին մարդը և սկսել նորա պատմութիւնն և նկարագրութիւնը:

(Շարունակելի է)

ԿԵՆԱՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՇԻԼԼԵՐԻ (1)

Յովհաննէս Քրիստափոր Ֆրեանքի Շիլլէր Վիւրդէմպերկ նահանգին մէջ Սուապի Մարպախ փոքրիկ քաղաքը ծնաւ 1759 Սեպտեմբեր 10 ին: Իւր հայրը Յովհաննէս Գասպար Շիլլէր, խիստ պատուաւոր մարդ մ'էր, պարզ ու երկիւղած բնաւորութիւն մ'ունէր, գործունէութիւն և եղական հանձար: Ի ծաղիկ հասակի բժշկութիւն ուսած էր և 1745 ին իբր վերաբուժ Ստորին-Նահանգաց մէջ Պաւերայի զօրաւորի մը ընկերացաւ. բայց երբ պատերազմն հրատարակուեցաւ, փոխ պաշտօնակալութիւնը նախապատու համարեց: Էքսի խաղաղութենէն յետոյ իրենց զօրաբանակն արձակուելով՝ 1757 ին 'ի հայրենիս վերադարձաւ և անդ Լուի իշխանին զօրագնդին մէջ յաջորդաբար դրօշակրի և օգնական զօրապետի տիտղոսն ստացաւ: Այն ժամանակ ժանտամահ մը մեծ կտորած ըլլաւ Պաւերայի մէջ, ուր Շիլլէր պահնորդ էր, 'ի չգոյէ բժշկաց իւր նախկին պաշտօնն յիշեց և իւր ընկերակցաց կարեւոր ծառայութիւններ մատուցեց: Նս անդ բժշկի և ողորմաբաշխի պաշտօն վարեց միանգամայն և իւր քաղաք ու բարեպաշտ բնաւորութիւնը զօրաց կարգապահութեան և հաւղանդութեան մեծապէս նպաստեց:

Բանաստեղծի ծննդեան ժամանակ ծերունին Շիլլէրի, որ ատեն զօրապետ էր, Վիւրդէմպերկի դքսին Պաւերայի դղեակը կը բնակէր, որ Շիլլէրի

(1) Շիլլէրի կենտոգրութեան աւելի պարզութիւն մը տալու համար արժանագատեցինք՝ սէտք եղած տեղերը՝ կարեւոր ծանօթութիւններ աւելցնել:

կարաէն մէկ միշտ հեռուորութիւն ունէր, և իբր քաջ բուսաբան պարտիզին հոգատարութիւնն ստանձնած էր:— Շիլլէրի մայրը հացագործի մը դուստրն էր, զայն իբր բարի և գերազանց կին մը կը ներկայացնեն, թէև գրականութեան նուազ կ'աշխատէր, այլ տնաբարութեան շատ և իւր ամուսինն ու զաւակները սեռն սիրով կը սիրէր:

Շիլլէր հազիւ եօթը տարեկան էր երբ իւր ծնողքը Մարպախէն մեկնելով՝ Վիւրդէմպէրիի Լորի գիւղը գնացին, ուր երեք տարի մնացին: Շիլլէր տնդ ստացու իւր առաջին դաստիարակութիւնը, իւր ուսումները պատկառելի Մոզէր երէցէն կ'ընդունէր, անտարակոյս այս եկեղեցականին դասերը իւր սրգեգրին համար տաճած գողտրիկ բարեկամութեան միացած՝ նորա մէջ այն եռանդուն և անկեղծ միտումն զարթուցին, որ իւր բովանդակ կենաց մէջ եկեղեցականութեան համար կը յայտնէր: Չեմք կարող լուծթեամբ անցնիլ մեր մեծ բանաստեղծին գիտնական կենսագրոց միոյն՝ նորա առաջին դաստիարակին նկատմամբ ըրած հետեւեալ դիտողութիւնը:

«Եթէ Շիլլէր Գրանսուա տը Մօրի Պապական հինգերորդ արարուածին մէջ կոչել տուած երէցին անունը՝ ի յիշատակ իւր մանկութեան նախկին առաջնորդին Մոզէր անուանած է, ուրիշ է ընդունիլ, որ այն ժամանակ նորա մասին բացորոշ և սրտագրաւ յիշողութիւն մի չ'ունէր: Այս երէցին արտասանել տուած ճառերը աւանդելին այն զորաւոր և պարզ սուրհուրութեանց հետքերն չ'են ցուցնէր, որ գրեթէ յանգէտս մանկութեան վրայ ազդելով հասունացեալ հասուն կի մէջ խանդաղատանօք և ուժգընդութեամբ կարտափայլէն»:

Ըստ մեզ այս դիտողութիւնն իրաւացի չ'է, Շիլլէրի ընդ անուամբ Մոզէրի իւր գործոյն մէջ մուծած երէցը խիստ գեղեցիկ կը թուի մեզ: Իւր լեզուն ազնիւ ու ազդու է և եթէ արդարեւ Շիլլէր այս յատկութիւնները նկարագրելով՝ իւր նախկին դաստիարակը կուգէ յայտ առնել, անուրանալի է թէ նորա մասին խիստ փափուկ յիշողութիւն մի պահպանած էր: Այս մասին անտարակոյս մեզ կը ձայնակցին Ապպալէնէրն ընթերցող բոլոր ուշիմ անձինք:

Լորիի մէջ երեք տարի անցնելէն յետոյ Շիլլէրի ծնողքը Լուիզպուրկ հաստատութեան, ուր Յրետերիգ իւր իննամեայ հասակին մէջ Եան (Jahn) դասատուն գիշերօթիկ վարժարանին մէջ իւր ուսումներն շարունակեց: Եան Շիլլէրի յարեցաւ և նորա վրայ ամեն ինամբ տարաւ, սակայն դեռ բարձր հանճար մի չ'էր յայտնէր նա, այլ միայն անխոնջ աշխատասիրութիւն մի և լատինական լեզուի ուսման սաստիկ սէր կը ցուցնէր: Իւր աշակերտակցաց միոյն վկայութեան նոյեւով՝ կայտառ եւ կըքոտ բնաւորութիւն մ'ունէր, մերթ ստահակ, բայց ոչ երբեք չար: Մեծ բանաստեղծին մանկութիւնը նրկատողութեան արժանի բանով մը նըշանաւոր չ'եղաւ, այլ միայն այս ժամանակին տեղի ունեցած նուազ վիպական դէպքով մը: Այս դէպքը միայն այնու պատմութեամբ արժանի է, որ բաւական կենդանի յիշատակութիւն մը թողած է, այնպէս որ տոն Գարլուսի հեղինակը իւր խորին ճերութեան մէջ կը հաճէր զայն յաճախակի պատմել: Օր մը Շիլլէր քրիստոնէականի մէջ լաւ պատասխանեց, որ ինչպէս նմա, նոյնպէս եւ նորա տարեկից բազմաթիւ տղայոց կ'ուսուցանէր աւանգաւ և ամենախիստ երկրորդական դաստատու մի: Սորա ակնկալութեան

հակառակ Նիլլէր քաջալաւ հանդիսաւ
ցաւ եւ փոխանակ պատժոյ երկու
քրոյցէր (1) պարգեւ ընդունեց : Իւր
ընկերակիցներէն մին եւս մի և նոյն յա-
ջողութիւնն ունեցաւ և հետեւաբար
մի և նոյն պարգեւը : Անմիջապէս այս
երկու պատկեալները իրենց գանձը մի
ացողցին և սկսան խորհրդակցիլ թէ
Թնչ բանի պէտք է գործածել զայն :
Որչափ առաջարկութիւններ և մեր-
ժումներ եղան, վերջապէս Նիլլէր յաղ-
թանակեց . նա կը ցանկար Հարդէնցէ-
քի դղեակն երթալ կաթ ըմպել : Եր-
կու մանուկներն յաղի անկան , բայց
երբ դղեակն հասան , մերժեցին նոյա
իրենց չնչին գումարով ճոխ խնձոյք մի
տալ : Այսու մերժմամբ արհամարհ-
ուած երկու իմաստասիրաց միակ պա-
տասխանն եղաւ արհամարհական տե-
նարկ մի և իրենց քայլերն աւելի յա-
ռաջ վարեցին : Մերձակայ գիւղի մը
մէջ աւելի բաղդաւոր եղան , ուր ամե-
նայն սիրով ընդունեցին զիրենք և ընտիր
ճաշ մը տուին , առանց իրենց վայե-
լած համադամներերուն փոխարէն տը-
րիտուր մ' ընդունելու : Ուստի դո՛հ
ու զուարթ վերադարձան և փոքրիկ
բլրակ մը հասնելով ուրիշ գղեակն ու
գիւղը կ'երեւէր , գեռատին Նիլլէր
բանաստեղծական աւիւնով մը վառե-
ցաւ և թերեւս յիշելով՝ զՓիլեմոն և
զՊոսի (2) , հանդիսաւոր նղովքներ կար-

դաց հիւրամերժ գղեկին եւ 'ի նմա
բնտիրոյ շահադէտ անձանց վերայ ,
խոկ ընդհակառակը երկեւղած օրհնու-
թիւններ տվուց այն խոնարհ հիւղին
վերայ , որ աղիւ և վեհանձն հոգիներ
կը պարփակէր :

Նիլլէր այս դէպքէն փոքր ինչ յետոյ
թատերական ներկայացման մը հաղի-
սատես եղաւ : Այս ներկայացումն իւր
վերայ այնպիսի մոգական աղբեղու-
թիւն մ' ըրաւ , որ նոյն ժամանակէն
սկսեալ թատրոնը նորա զվտաւոր ըզ-
բաղումներէն մին եղաւ . ոսկայն չորս
տարիէն յետոյ , իւր չարեքտասանամ-
եայ հասակին մէջ , իւր առաջին բա-
նաստեղծական երկը գրի առաւ , որ
իւր մայրական գորովայն և սիրոյն կը
պարտի : Նիլլէր դրոշմ պիտի ընդու-
նէր և իւր բարի մայրը զայն այս սուրբ
տարորդութեան պատրաստած էր : Նա
այնչափ աւելի կը զգար նորա կարեւո-
րութիւնը , որչափ իւր մայրը կը յայա-
նէր թէ իւր ամենասիրելի կոչումէն
հրաժարելու ժամանակն հասած էր :
Մինչև այն ժամանակ միշտ կը յուսար
իւր կեանքն ու տաղանդն Եկեղեցւոյ
նուիրել կրօնի և բարոյականութեան
մեծ ձգնարտութիւններն ուսուցանե-
լով , բայց Վիւրդեմսթրիկի դուքսը , որ
այս ժամանակիս մէջ գոյրութեան եւ
գիտութեան պաշտպանի տիտղոսով
կը պանծար , նոր զննութեան վար-
ժարան մը կառուցանել տուած էր ,
որոյ կը ցանկար մեծ փայլ մը տալ , ա-
մենահմուտ վարժապետներն իւր շուր-
ջն ժողոված էր : Այս վարժապետոյ
մէջ Եան առաջին տեղը կը գրաւէր :
Յուսալից աշակերտաց մասին խորհր-
դակցելով Եան զՆիլլէր նշանակեց ,
որոյ հայրը իշխանի խիստ մօտ բարե-
կամն էր արդէն : Երբ Նիլլէրի յայա-
նեցին այն շնորհքը թէ դուքսն որո-
շած է զինքն զննութեան վարժարանն

(1) Քրոյցերը Ֆիօրինի 607 մասն է և գրեթէ
0 ք. 04 կ'արժէ :

(2) Փիլեմոն՝ խիստ չքաւոր փայտահար մ'
էր , և Պոսի՝ նորա կինը . սոքա վեհանձնութեամբ
հիւրընկալեցին զԱրամաղդ եւ զՀերմէն , որք 'ի
դէմն մարդոյ ֆալսեղիս պցելելով տմարդութեամբ
մերժուեցան այն աւանի բոլոր բնակներէն , ուր
էր Փիլեմոնի խուղը : Արամաղդ խուղն 'ի հոյակապ
տաճար փոխարկեց , որոյ ծերունի փայտահարը և
իւր կինը պաշտօնեայ կարգուեցան և 'ի խորին
ծերութեան ինդրիւով յաստուածոյ , փոխեցան ,
առ դուրս տաճարին , Փիլեմոն 'ի կաղնի և Պոսի՝ 'ի
թմբի :

ընդունիլ, յուսարեկ եղաւ . աղաչեց իւր հայրը խնդրել նորին բարձրութենէն, որպէս զի իրեն թողառութիւն ըլլայ իւր կոչման հետեւիլ եւ աստուածաբանութեան ուսումներն սխիլ : Բայց նորա հայրը դքսէն այսչափ թողառութիւն ասացաւ միայն, որ իւր անձը իրաւաբանական ուսման նուիրէ :

Հետեւաբար բռնութիւն բանեցուցին անտիական պատանւոյն վերայ, նորա եռանդուն երեւակացութիւնը չոր ու ցամաք ուսման ընդ ներքեւ ճնշելով : Սակայն նորա հոգւոյն խորը ծածկուած նուիրական հուրը երկիւղով չիջանելու բնութիւնը չունէր . ընդհակառակը նոր ճարակ մի գտաւ անդ : Շիլլէր այս փորձարանին մէջ ընդունած ընդարձակ, զօրաւոր եւ բազմադիմի դաստիարակութենէն օգտեցաւ : Հիներէն Հոմերոսն ու Վիրգիլիոսը և նորերէն Քրիստոսը (1), Ուց և Լէսսէն (2), նա մանաւանդ Լուտերի Աստուածաշունչի, այսինքն նորա գերմաներէն լեզուաւ գասական գործոյն ընթերցանութիւնը, նորա հոռւաբար զարգացման, զօրեղապէս օգնեցին : Շիլլէր Մեխաֆի հեղինակին նման, որ իւր բոլոր կենաց մէջ միմիայն Հոմերոս

եւ Աստուածաշունչ կարգացած էր, չիւցաղնական բանաստեղծութեան մը դադարաբար յղացաւ . որոյ գիւցաղն էր Մոլան, սակայն այս ստորին գործ մ' եղաւ, որոյ քանի մը հատակոտորները միայն Սուսպի գործարանն 'ի լոյս ընծայեց :

Սակաւ ժամանակէն նոյնպէս ողբերգութեան համար փորձ մը ըրաւ, բայց նորա մէջ եւս շատ բազդաւոր չ'եղաւ : Նասոյի ուսանողը նորա առաջին երկասիրութիւնն եղաւ, որոյ եւ ոչ մի նշխարն պահեց . ապա Աոմա պը Մեխաֆին, որոյ քանի մի տեսարանները միայն պահելով Աւաղակայ մէջ ներմուծեց : Գրեթէ այս միջոցիս (1775) Շիլլէր անգամ մի ևս իւր կոչումն փոխեց . Վիւրդէմյերկի դուքսը Լուիզպուրկի ճեմարանը (agademie) Շիլլէր փոխադրած էր եւ նորա մէջ բժշկական դպրոց մի հաստատած . Բժշկութեան ճաշակ ունեցող աշակերտաց թոյլտուութիւն եղաւ, որ բժշկական ուսման նուիրեն իրենց անձը . Շիլլէր այս թոյլտուութենէն անմիջապէս օգուտ քաղեց, ոչ թէ բժշկութեան համար իրաւաբանութենէն աւելի ճաշակ մը կը զգար, այլ իւր բոցափառ երեւակացութեան ճարակ մը ոլէտք էր, զոր ամեն ուրեք կ'որոնէր առանց ուրեք գտնելու յուսոյ :

Շարունակ երկու տարի բժշկական նութեան նուիրեց իւր անձը այն անխոնջ եռանդեամբ, զոր ամեն ուրեք իւր հետ կը տանէր : Պրուսաքքոսի ընթերցումը և Շրոյերի ընդհանուր պատմութիւնը, նա մանաւանդ Ֆերկսոնի բարոյական իմաստասիրութեան վերայ կարմիր (1) ըրած դիտողութիւնները՝ նո-

(1) Ֆրեյտերիք Քլաբստոք, Գերմանացի բանաստեղծ, ծնաւ 1724ին Մոքսի Գետլինգուրկին մէջ և մեռաւ 1805ին, իւր ամենանշանաւոր գործն է Մեխաֆը, որ քան երգով բանաստեղծութիւն մ' է և բազմիցս Գրանտերէնի թարգմանուած :

(2) Լէսսէն (Եփրեմ) . Գերմանացի բանաստեղծ և քննադատ, որ Գերմանիոյ զրոյսն ու թեան թափը տալու համար ամենէն աւելի աշխատողն էր : Ծնաւ 'ի Գամալց, վերին — Լիւզասի փոքրիկ քաղաքը, 1729 Յունվար 22ին, և մեռաւ 1781ին . իւր նշարագրութեան և Բանասիրութեան լեզուի գերազանց քննական գործ մ' է . իւր Միտոսը Պրոնիշի և Էփրիմ Գալտիքի ողբերգութիւնները և իւր իմաստասիրական թարգմանութիւնը նշանաւոր են . վերջապէս Գաստաւադիոսի մարտիային տեղի գրողը Լէսսէնէն աւելի իմաստասիրաց կարգը կը դասէ :

(1) Կարմիր (Քրիստիան), Ժողովրդական և ընտրական իմաստասէր, գերազանց բարոյագետ, օգտակար և դատական գրագետ, ծնաւ 'ի Պրէսլաւ 1742ին և մեռաւ 1796ին :

րա մասնաւոր ճաշակ մը ներշնչեցին մարդաբանութեան եւ հոգեբանութեան համար, որ նախորդի մի ճիւղն է Շիլլէր երկու երեք տարուան միջոցին Իմաստախորհիւն հոգեբանութեան վերնադրով Գերմաներէն ճառ մը յօրինեց, զոր յետ ժամանակաց Լատիներէնի չքից, բայց ամենեւին տպագրութեան չը յանձնեց: Միմիայն 1780ին տպագրել տուաւ իւր ճարտոյ Իմացական և ֆիլիզիական բնութեանց մէջ եղած ներդաշնակութեան վրայ գրած մէկ ճառը (ueber den zusammenhang der thierischen natur des menschen mit seiner geistigen): Այս ճառին մէջ իւր հոգեբանական գիտողութեանց յենովքանի մը անցքեր մուծած էր, զոր յառաջ իր բերէր իբր անկկական ողբերգութենէ մը քաղած (The Robbers), որք յետ ժամանակաց Աւալակայ մէջ տեսնուեցան:

Շիլլէր 1780 ին ճեմարանէն ելաւ եւ Օթէի զօրագնդին առողջութեան պաշտօնեայ (regiments medikus) աշուանեցաւ: Բայց այս գործունէութեան հունը չէր կարող ընդ երկար այս եռանդնալից և զօրեղ հոգւոյն, այս բարձրաթուիչ երեւակայութեան բաւել, որ անհուն իմացականութեան մը խմորումն ապարդիւն կ'առնէր միայն: Շիլլէր թախծութեամբ այն կապերուն դէմ իր մաքաւեր, որոնք զինքը այնպիսի ուսմանց և ասպարիզի մը կը կաշկանդէին, որոյ համար տհաճութիւն կը դար միայն: Անհանգիստ, տառապեալ, տեւական անստուգութեան մը ճարակ, առանց որոշ նպատակի մը բժշկութենէ յաստուածաբանութիւն, յաստուածաբանութենէ յիրաւաբանութիւն կը ձգտէր: Այն վաղանցուկ ժամերն միայն, յորում իւր գաղտնի տպաւորութիւնները քնարերգական բանաստեղծութեան կը հաղորդէր:

Իւր մեղամաղձիկ հոգւոյն խորը խառնինչ պաշտան կը հեղուին, զինքն առջորդ նուիրական հուրն միշտ վառ պահելով ի նմա:

Շիլլէրի այս ժամանակուան քնարերգական երկասիրութեանց շատ քիչ հետքերը մնացած են. ժամանակակից գերմանական օրաթերթից մէջ բնութեան վայելչութեան վրայ քանի մի տաղաշափութիւններ հրատարակեց և նախորդ չքանի բանաստեղծութեանց մէջ դասակարգուած կը գտնուին Հրաժեշտ Հեկարի, Էմիլ և Յնրի Ռեյնոյ, որք նշանաւոր տաղանդ մը չ'են արտայայտեր, այլ գեղատի բանաստեղծին քաղցր մեղամաղձութիւնը և ներքին փռատկրութիւնը:

Բայց այս անգործութիւնը չէր կարող յարասեւել: Շիլլէր իւր տեսութիւնը թատրոնի վրայ դարձուց և իւր առաջին, իւր Աւալակայ հոշակաւոր թատրերգութիւնը յօրինեց, որ անմիջապէս նորա բովանդակ ապագան պիտի որոշէր: Այս ժամանակիս, ինչպէս նաեւ մեր օրերը, գերմանական թատրոնի մէջ գործոյ մը ներկայացու մնաւելի պատուաբեր էր, քան թէ շահաբեր. հեղինակները և ոչ մի վարձուց իրաւունք չ'ունէին. բայց աստի տպեալ և հետեւաբար ծանօթ գործերն միայն ներկայացման ստատուոյն կ'արժանանային: Առտի Շիլլէր մտածեց իւր թատրերգութիւնը նախապէս տպագրել և տպագրիչ մը չը գտնելով՝ պարտտուորեցաւ իւր ծախիւքն առպագրել տալ (1781): Անմիջապէս Տալպերկի Պարոնը, որ Բալդաէն կայսրն տիրի պաշտօնեայն էր եւ Գերմանիոյ ամենահոգակաւոր Մանհէյմի թատրոնին տեսուչը, փափաքեցաւ զայն ներկայացնել քանի մը փոփոխութիւններ առաջարկելով, զորս Շիլլէր ինքնին կաբեւոր դատեց: Հետեւաբար Աւալակայ

ները զառաջինն խաղցուեցան 1782 Յուն վարին, երկրորդ ներկայացումն տեղի ունեցաւ մի և նոյն տարւոյն Մայիս ամսուն մէջ:— Մինչեւ այն ժամանակ բնաւ տեսնուած չ'էր Գերմանիոյ մէջ այսպիսի նորանշան տեսարանական յաջողութեան մ' օրինակն: Աւելնն ան սահման էր, սոյն գործոյն դիւցազնին՝ Շարլ տը Մօրի նման, Գերմանիոյ բազմաթիւ քաղաքացի ուսանողները կամեցան աւաղակներ լինիլ ընկերութեան կազմակերպութիւնը բարեւաւելու համար: Այս աւելնը լաւ գնահատելու և Նիլքերի այս առաջին թատերգութեան մասին Ֆրանսացի եւ Գերմանացի մի քանի քննադատից անարգարութիւնը մատնանիշ առնելու համար անհրաժեշտ է Աստիայ ներկայացումէն յառաջ Գերմանիոյ թատերագրութեան վրայ ակնարկ մի ձգել:

(Շարունակելէ:)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

(Շարունակութիւն, տես թիւ 9:)

Օսմանեան Պետութիւնն, որ ժամանակէ մ' ի վեր այսքան տղիտից և վշտանգներու պատահելով մեծագումար ծախսեր ըրած էր, իսկ Յունաց խռովութեան երկարին, և ի վերջոյ Ռուսաց պատերազմին բացուիլն, ծախուց դռներն յայնժամ կրկնապատիկ բացին. այսքան զօրաց բազմութիւնը կառավարել, և ժամանակին ըստ արժանւոյն նոցա հարկ եղած պարէն, պաշար և այլ կարեւոր պէտքերը հոգալ եւ պատրաստել, մեծամեծ գումարներու կարօտութիւն ունէր, և յայտնի է թէ մինչև ցայսօր միայն կայսերական հան

քերէն գոյացած զուտ արծաթը, այսքան պատերազմի և այլ կարեւոր ծախուց չարտի բաւէր. այս ընդհանուր նեղութիւնը և տագնապը բառնալու և դիւրին միջոց մը գտնելու համար, ամենայն մեծամեծք մեծի ղէնպետին (շէյխ իւլիաճ) դուռը ՚ի ժողով գումարեցան, և անդ միաբան հաւանութեամբ որոշեցին խառն բաղադրութեամբ հինգնոց, հարիւրնոց և այլն, ճիկապիշ անունով ձերմակ դրամ, եւ ըստ առաջնոյն դարձեալ ոսկի հատանել, ընդարձակ միջոցին դարձեալ զայն օրինաւոր կայսերական դրամի փոխարկելու պայմանաւ: Մեծ Յպօրքոս իզլէթ Մէհմէտ փաշայէն բեւաճեց ամսոյ 19 ին կայսերական կնիքն առին և ղնքն արտօրեցին ՚ի Թէփրի քաղ. և նորա աստիճանին բարձրացաւ Բեշիտ Մէհմէտ փաշայ ՚ի վարձ իւր հաւատարիմ և հանձարեղ ծառայութեան:

Վաղարիայի կողմէն Ռուսաց զօրքը յարձակեցան, և Նիկիտօլի առջեւ Նոր բերդին վերայ պատերազմը սաստիկ կերպով սկսաւ. սակայն ըստ նախասահմանութեան բարձրելոյն, նոյն բերդին եւս Ռուսք տիրելոյն, իսկ այն կողմը գտնուած խլաճ զօրքը, և Ֆրիբանդան աստիճանաւ պատուեալ խորահիմ փաշան կապանօք գերի վարեցան, և այս լուրը անմիջապէս մայրաքաղաքը տարածեցաւ:

Ինչպէս յառաջագոյն, նոյնպէս և այժմ կայսերական հրամանաւ որոշեցաւ, ամենայն նախարարք և պաշտօնեայք Գրան առ հասարակ, ՚ի բաց թողուլ իրենց պաշտօնական և հասարակ հագուստները, զորս իսկզբանէ անտի սովորութիւն ունէին զգնուել, և փոխանակ նոցա, գիտնականաց դասն փակեղ և վերարկու, իսկ նախարարք, պաշտօնեայք դրան և ամենայն հասա

բողոք թիւնն ֆէս և խորալանի գգեհուէլ,
և միաձայն հաւանութեամբ որոշուած
այս խնդիրն յօդուած առ յօդուած
գրեցաւ, և հասարակութեան դիւ-
րութեամբ և բարւոք իմանալու հա-
մար տպագրեցաւ:

Քանի մը դէպքեր. փոփոխութիւնս պաշ-
տօնէից, կայսերական գնդին վոսփորի
նեղուցը փոխադրիչն, Օսմանեան նա-
ւատորմին դէպ 'ի Սեաւ ծով ուղեւորիչն,
Պարսից Դեսպանին գաղութաց:

Այն ժամանակին Ռուսաց մի քանի
նաւեր գալով Սեաւ ծովուն եզերքը
շինուած Սուլայ սոյնն պաշարեցին և
սկսան նեղել և որովհետեւ մէջը գտնուած
զօրքը յառաջագոյն անտի խոյս տուած
էր, թշնամիք դիւրութեամբ տեղ-
ւոյն տիրեցին, և նորա պահապան
Միքիլանտէրէն Պէնտէրցի Խօսիլ Համաի
փաշան կապանօք գերի վարեցին. ա-
սոր վրայ կայսերական կառավարու-
թիւնը փոյթ տարաւ այն կողմերը կա-
րելի եղածին չափ ամրացնել, և ուրիշ
հաւատարիմ պաշտօնեայնէր խրկել:
Գալայի ախի (հին բերդ) կռեցեալ ամ-
բոցն եւս անձնատուր լինելով թշնա-
մեաց ձեռք անցաւ, և բերդապահ,
արքունի սենեկապետ Ահմէտ աղայ
թշնամւոյն կողմն անցած էր: Նիկոպօ-
լի պահապան ձէլալ փաշան պաշտօ-
նէն հանուելով աքսորեցաւ 'ի Թէքիր
տաղ, և ապա հրամանաւ արքայի ինչ-
քը և ստացուածքը յարքունիս գրա-
ւեցաւ. փաշայութեան անունն ալ բռ-
լորովին ջնջուելով, միայն պէյ ախտը
սով մնաց: Մեծ սպարապետն Սէր Գա-
լի էրէֆ, Շէվկալ ամսոյ սկիզբը Շուսլի
բանակատեղին ժամանեց, և Ռումէ-
լի վեզիրութիւնը, որ տակաւին իւր
վերայ էր, կայսերական հրամանաւ Սէ-

լիմ փաշային տրուեցաւ: Ժամանակին
դէպքերը յայտնապէս կը ցուցնէին
թէ այս տարի թշնամիք մտադիր են
աւելի ծովեզերեայ կողմանց վերայ
բռնանալ, վասն որոյ խիստ հարկաւոր
էր Պալքանլերանց կողմերը օրինաւոր
վեզիր մի ղըյել, ուստի Ռուսաճուքի
պահապան Ապտորահիմ փաշան Պալ-
քաններու սպարապետ անուանեցաւ,
և սորա նախարդ Հիւսէյն փաշան, իւր
տեղը յաջորդեց:

(Շարունակելի:)

ԱՆՈՐԻՆԱԿ ԴԵՊԻ ՄԻ

Վերջին մի քանի տարիներու մէջ
բաղադրիս այլ և այլ կառավարչաց մի-
ակողմանի ընթացից շնորհիւ շատ ա-
ղէտներ կրեցինք, շատ բարբարոսու-
թեանց ենթարկուեցանք, և շատ ան-
գամ դարաւոր իրաւունքնիս կորսն-
ցուցինք. բայց ամսոյ 24 ին տեղի ու-
նեցած դէպքը ոչ տեսած էինք և ոչ
տեսած էին մեր նախորդները, զոր մէք
տեսանք, զգացինք և կարեւոր խոյե-
ցանք. սակայն ի՞նչ օգուտ, քանի որ
արդարութիւն, իրաւունք եւ ամեն
նուիրական բան Կառավարչի մը բմա-
հաճ կամքն է և ոչ այլ ինչ. ի՞նչ օ-
գուտ, քանի որ շատ անգամ բողբե-
ցինք, շատ անգամ աղաղակեցինք և
շատ անգամ իրաւունքնիս ցուցնելով
պաշտպանութիւն հայեցցինք. սակայն
Կայսերական Բարեխնամ Կառավա-
րութիւնը դժբաղդաբար ներքին եւ
արտաքին ծանր դժուրեւում ղեկավար
ընելով ուշադրութիւն գրեթէ չըկա-
րոյց դարձուցանել:

Ամսոյս 24 ին արշալուսոյն դէմ, Բեթլէհէմի մէջ մեր ազգայիններէն փոքրիկ երախտ մը կը մեռնի. տեղւոյն Մեր վանուց Տեսուչը Միւտիրին լուր կը տայ, որ ննջեցեալ ունիմք և պէտք է ըստ վաղեմի սովորութեան Սիւնա զարդ Գաւթէն անցնեմք մեր Եկեղեցին տանելու համար: Միւտիրը եղելով թիւնը Կառավարչին կը հեռագրէ, պատասխան չըստանար. երկրորդ անգամ կը հեռագրէ, դարձեալ պատասխան չըստանար. ուստի մեր ժողովուրդը մինչեւ երեկոյ սպասեցին յետոյ՝ ժամը 12 ին ննջեցեալը Երուսաղէմ կը բերեն երկու հարիւր հոգւոյ բաղմունքեամբ: Կը հասնին Յունաց Ս. Եղիա վանքը, որ գրեթէ կէս ճանապարհին վերայ է եւ Բեթլէհէմէն մէկ ժամու ճանապարհ է. չը գիտցուիր ինչ պատճառաւ Կառավարիչը հոն կը գտնուի. նորա ազանները այս խուռն բաղմունքիւնը տեսնելով՝ կը հարցնեն և կ'իմանան, որ Հայ մանկան մը սրտաճըմիկ և անօրինակ յուզարկաւորութիւնն է. ներսը Կառավարչին լուր կը տան անմիջապէս, և նա յետ դարձնել կը տայ ննջեցեալը հրամանագիր տալով՝ որ ըստ սովորութեան յուզարկաւորութիւնը կատարուի անարգել ամբողջ օր մը անթաղ թող տալէն եւ Բեթլէհէմէն մինչեւ Երուսաղէմ փոխադրելու յաւաքի հարկին մէջ դրնելէն յետոյ:

Ննջեցեալը Բեթլէհէմ կը տանին. հրամանագիրը նորէն չը գործադրուիր Յունաց վանուց տեսչի ընդդիմութիւնով: Գիշերը ժամը 4 ին ննջեցեալը վերստին Երուսաղէմ կը բերեն. յուզարկաւոր բաղմունքիւնը յուզեալ Ս. Պատրիարքին կ'եղէ, Ս. Պատրիարքը ինքն բարձր վին վշտաբեկ և յուզեալ հազիւ ուրեմն խռովեալ բաղմունքիւնը կը հանդարտեցնէ եւ կը համոզէ ի Բեթլէհէմ

գառնալ. որպէս զի Կառավարչին տուած հրամանագրին հակառակ չը գործուի, ժամը 5 ին Արժ. Քարգմանը Ս. Եղիա Կառավարչին կը զրկէ. յանուն Ս. Պատրիարքի կը բողբէ. բայց նա նախատանօք և արհամարհաւոր կը պատասխանէ. « Ի՞նչ կ'ըլլայ, եթէ գիշերով չը թաղուի Դուք Հրէայ էք, որ գիշերով սիրտի թաղէք. ձեր ժողովրդեան ըրածը լրբութիւն և Էփայիդ-Թիւն է, և այլն և այլն »:

Գեռ ևս Տաճկաստանը շատ հեռի է և սիրտի մնայ հիմնական բարեկարգութենէ, քանի որ այսպիսի Էփի Իփարիով վարուող կառավարիչները անպակաս են. և քանի որ կը գործեն անպատու հաս ինչ որ իրենց կամքը, կիրքը և հաճոյքը կը թելադրէ. Ո՞ւր եղած և ո՞ւր լուած է, որ 30 ժամ ննջեցեալ մը անթաղ մնայ անիրաւութեամբ եւ բռնութեամբ. վասն զի երկրորդ օրը մինչեւ ժամը 6 անթաղ կը մնայ. ո՞ւր տեսնուած է, որ ննջեցեալ մը գիշերով քաղաքէ քաղաք փոխադրուի. լեռներու գլուխը աստ և անդ տարուբերի. իբրեւ անարգ ինչ գիշեր ժամանակ փողոցներու մէջ մնայ շնորհիւ Կառավարչի մը, որոյ համար անձնական զուարճութիւնը և զբօսանքը աւելի կարեւորութիւն ունի, քան թէ այսպիսի եղեռական դէպքի մը առջեւն տոնելու պարտաւորութիւնը: Ի՞նչպէս չը կասկածիմք, որ Կառավարչին Ս. Եղիա Յունաց վանքը գտնուիր և նոյն իսկ իւր հրամանագրով ննջեցեալը յետ դարձնելը աւելի նախատելու և աւելի անպատիւ ընելու նպատակաւ չէր. վասն զի եթէ յետ չը դարձներ, 18 ժամ առաջ սիրտի թաղուէր:

Ահաւասիկ դէպք մի, որոյ նմաններն շատ հազուադէպ են ընդհանուր աշխարհի տարեգրութեանց մէջ: Եթէ

իրաւունք ունիմք մեր ննջեցեալը, մեր մկրտութիւնը, մեր պատկը և մեր ուրիշ եկեղեցական հանգէսները անցընելու Միւսնազարդ գաւթէն, ինչպէս դարերէ 'ի վեր մինչեւ ցարդ անցուցած եմք. և ինչպէս նոյն իսկ իւր օրով շատ անգամ՝ մեր այդ իրաւունքը 'ի գործ դրած եմք, եւ զոր Օսմանեան Կայսերական Բարեխնամ Կառավարութիւնը իւր Բարձր հրովարտականերով՝ նուիրագործած է. ուրեմն ինչ իրաւամբ, ի՞նչ օրէնքով և որ արդարութեամբ քաղաքիս Կառավարիչը ոտնակոխ ընել կուղէ մեր իրաւունքը ամբողջ 30 ժամ՝ մեր ննջեցեալը անթաղ պահել տալով, եւ մեր կրօնական սովորութիւնը եւ զգացմունքը նախատեսելով. իսկ եթէ չունիմք այդպիսի մի իրաւունք. դարձեալ ի՞նչպէս և ի՞նչ իրաւամբ մեր ննջեցեալը երեկոյին ուշատեն յետ դարձնել կը տայ հրամանագրով, որ ըստ սովորութեան կատարուի յուղարկաւորութիւնը:

Սոյն գէպքը, որոյ վերայ ոչ միայն այլ և այլ Քրիստոնէայ ազգեր, այլ նոյն իսկ բարեմիտ Մահմետականք 'ի զարոյթ շարժեցան և իբրեւ անհաւատի և անկրօնի գործ դատապարտեցին: Ազգ. Վարչութեան և Ազգ. Լրագրութեան խորին ուշադրութեանը կը յանձնեմք:

ՄԻԻՋԱ ԵՒ ԱՆՆԱ

ԳՐԵԱՅ

Ո. Գ. ԲԱՐԻՈՒՏԱՐԵԱՆՑ

Սոյն գրքովը 177 երեսներէ բաղկացեալ սիրավէպ մ'է, որ տեղի ունեցած է 'ի Ղարաբաղ: Ունի իւր մէջ

հարսանեկան ինչ ինչ տեղական սովորութիւններ եւ այլ յիշատակներու հետքեր: Հայրենեաց յիշատակները ուր ալ ըլլան, որչափ ալ հետցած ըլլան, դարձեալ սրտագրաւ են և նուիրական, բայց միշտ իրենց բնական կերպարանին տակ: Թէ և Հեղինակը իւր Ուղերձին մէջ ըսած է, որ «Ընտրեցի Հայաստանի անշուք ոճով գրել» բայց իւր գործոյն ընթացքին մէջ եւրոպական վիպասանութեանց նմանելու բուռն ջիգ մը կ'երեւի, որով հայրենի ձեւն ու տիպը յաւէտ կորսնցուցած է քան թէ պահպանած:

Եթէ վիպասան մը երկրին կլիման, նորա ազդեցութիւնը, ժողովրդեան վարքն ու բնութիւնը և միանգամայն կրթութեան վիճակը առանց 'ի նկատի ունենալու գրէ, լաւ վիպասան չէ. այս մեծ թերութիւնը կընշմարուի ներկայ վիպասանութեան մէջ. եթէ Հայկական անունները վեր առնեմք նորա մէջէն, ուրիշ բան մի չը պիտի գտնեմք, բայց եթէ եւրոպական վիպասանութիւն մի որովհետեւ ըստ ամենայնի նորա վերայ ձեւուած և չափուած է:

Եթէ այս օրինակ վիպասանութիւնները կը կրթեն և կը լուսաւորեն, ըստ մեզ շատ իսկ են առ այս եւրոպական լեզուներէ թարգմանուածներն, ուստի Ո. Գ. Բարխուտարեանց դիմակաւոր հեղինակը աւելի մեծ և կարևոր ծառայ յութիւն մի ըրած կ'ըլլար, եթէ ըստ իւր կողման և պաշտաման բարոյական գործ մը նուիրէր Ազգ. դրականութեան՝ փոխանակ սիրավէպի մը: Անշուշտ ինքն եւս զգացած է իւր խղճի արդար հարուածը, որով չէ համարձակած փոխանակ Բարխուտարեանց կեղծ անուան իւր բուն անունը դնել գործին ճակատը: